

שירות הרווחה- המשרד לקליטת העלייה, שירות נוער צעירים וצעירות- אגף תקון- משרד הרווחה והאגף לקידום נוער- משרד החינוך, התקבצו יחד למשימה משותפת: להחזיר את מדריכי חברות הרחוב לעבודת רחוב בתקופתנו אנו, בקרב בני נוער המוגדרים "בקצה רצף הסיכון".

לא יכולתי לבקש לעצמי משימה יותר מורכבת, מאתגרת, חיונית ורומנטית...

אבל מה עושים? איך עושים? מי מתאים לעבודה כזו? איך מפקחים על עבודה כזו? איך מצליחים ליצור קשר משמעותי עם נערים ונערות המנותקים מהמערכות במלוא מובן המילה? נערים ונערות שניסיון חייהם הביא אותם למסקנה שאסור להם לסמוך על אף אחד (ודאי שלא על שליח ממסד), וזאת בתוך הקשר של מציאות מרה ואכזרית הטופחת על פניהם מידי יום?

שלוש השנים של תכנית הפילוט "בראש אחר" טלטלו אותנו פעם אחר פעם, בבואנו ליצור קשר עם נערים ונערות, בניסיון לשנות, ולו במעט, את חייהם. עד מהרה הבנו שלא מדובר במשרה או בתפקיד בלבד, כי אם באורח חיים של ממש. על-מנת לזכות באמונם של בני הנוער, נדרשו מדריכי התכנית להתאים את חייהם לאלו של בני הנוער ברחוב. ואז, מקץ אין-ספור ניסיונות ובדיקות מצדם של הנערים/ות, הגענו לחלק הקשה ביותר בעבודה, והוא החלק בו נער או נערה, סוף-סוף מבקשים את העזרה, אותה מראש באנו להציע... אך אנו מגלים, שאין ביכולתנו לפתור בן רגע את המציאות הסבוכה של חייהם.

ובכל זאת יכולנו לראות כיצד לאחר פרק זמן של נוכחות אינטנסיבית ברחוב, קרה דבר מה: ה"רחוב" - במובן העמוק והמלא של המילה, קיבל לחיקו "שחקנים" חדשים; כאלו המגיעים מהמסד, אך שפתם, התנהגותם ופעילותם שונה מאוד מאלו הנהוגות בידי אנשי טיפול ורווחה מן המניין. המדריכים הפכו לחלק מהנוף וזכו להכרה ולגיטימציה מהמשפחות, מהחבורות הבוגרות יותר, מהדמויות השונות המאכלסות ופועלות באותם המרחבים וכמובן מהנערים והנערות עצמם. לפתע פתאום נוספה דמות חדשה, זמינה ומוכרת, במרחב החיים שלהם.

פעילות המדריכים הפכה משמעותית ואפקטיבית יותר ויותר והביאה לשינוי: ראשית בתפיסת הנערים/ות את עצמם, שנית ביחסיהם עם הממסד ולפעמים אף במציאת פתרונות יצירתיים, חדשים ומותאמים להם, שאכן היטיבו עם חייהם.

אני מוקיר תודה על ההזדמנות שניתנה לי ללוות ולנהל את התכנית. תודה לירון צלח, ראש התחום בג'וינט-אשלים, שקיבל אותי למשימה וסייע רבות בקידומה. תודה מקרב לב לאנשים בישובים ובמחוזות שליוו אותנו; למדריכי הרחוב שבילו בחום ובקור, ביום ובלילה, עם הנערים/ות ברחוב, וכמובן לנערים ולנערות שפתחו בפנינו את ליבם ואת הדלת לחייהם.

תודה לנציגי משרדי הממשלה על השותפות, ההבנה בצורך וההתעקשות ליצור פעולה שיכולה וצריכה להשלים ולהוסיף על הקיים.

תודה מיוחדת לד"ר חן למפרט, גדי אבידן ודליה מזרחי מהרשת החברתית-קרן קרב, שהביאו עמם לתכנית מחויבות, חוכמה ורגישות, ובעיקר ידע וניסיון בעבודת רחוב. ולבסוף תודה לד"ר גיש עמית, שקיבל את כל החומרים הכתובים שנאספו ובכישרון רב סייע בכתיבת והשלמת המסמך החשוב הזה.

קריאה מהנה,

אפרי ברט - מנהל תכניות, ג'וינט-אשלים

“בראש אחר”

עבודת רחוב- מהחללים הסגורים למרחבי החיים של בני נוער בקצה רצף הסיכון

אפרי ברט, גדי אבידן, חן למפרט וגיש עמית

“נערי חבורת רחוב אינם יותר מאשר בעלי-ברית בעל כורחם, שהולחמו יחד על-ידי פחדם מהעולם הסובב, וכן על-ידי הידיעה הבטוחה שאין איש בעולם המתעניין בגורלם ...” (גוין הולט, כיצד נכשלים ילדים, מסדה, 1974).

הקדמה

החבורת שלפניכם מבקשת לפתוח צוהר לעולמם, חוויותיהם ולבטיהם של עובדי חבורות רחוב, שהיו שותפים לפרויקט “בראש אחר”, יוזמה של שירות הרווחה במשרד לקליטת עלייה, בשיתוף עם משרד הרווחה וקידום-נוער (משרד החינוך), קרן קרב, ארגון הג'וינט ואשלים. את הובלת התוכנית (תפעול, הנחייה, למידה ופיתוח), לקח על עצמו ג'וינט-אשלים במסגרת פעולות “תחום נוער-מנותק ומסגרות חוץ-ביתיות”. לצורך הוצאת התוכנית מן הכוח אל הפועל, יצר ג'וינט-אשלים שותפות עם עמותת-קרב, שהעמידה לרשות התוכנית את הצוות-המקצועי שלה, שהוא בעל מומחיות רבת שנים בתחום מצוקתם של ילדים ובני-נוער ובתחום עבודת הרחוב.

ביקשנו לעמוד על טיבה של מלאכה חינוכית וחברתית המבקשת לצאת מן החללים המוסדיים והטיפוליים, כדי להציב עצמה, תחת זאת, בטריטוריה של נערים ונערות; לבחון את הכאב והדילמות הכרוכים במפגש קרוב ומתמשך עם נערים ונערות הנתונים במצוקה, לעתים בלתי נסבלת; להעלות על הכתב את הניסיון לייצר מקצועיות חדשה, המושתתת על נוכחות אמפתית ולא ביקורתית ועל שאיפה ליצור שינוי של ממש בחייהם של נערים ונערות בקצה הרצף; לתאר את מקומם הייחודי של מדריכי התוכנית, כמי שפועלים מטעם הממסד, ובה בעת נדרשים להישאר מחוצה לו; להציג את העקרונות החינוכיים, הפוליטיים והחברתיים הניצבים ביסוד הפרויקט, אך גם להשמיע את קולם של מדריכים, מדריכות ומנחים בתוכנית – קולות העשויים משתי וערב של הצלחות, שמחה וסיפוק, אך גם מכאב, ספקות וכשלונות.

במלים אחרות, יותר מכפי שהחבורת הנוכחית מהווה סיכום שלם, ממצה ואקדמי של עבודת הרחוב, היא מבקשת להיות בחזקת תחנת ביניים בפרויקט הרחוק מסיומו. הדברים שלפניכם מהווים אפוא ניסיון להציג את תוצאותיה של למידה שהתרחשה, ועודה מתרחשת; לחשוב מחדש על אחת המלאכות החינוכיות-חברתיות המורכבות ועתירות הלכטים שבנמצא, עבודה שבמובנים רבים מציבה עצמה – בכוונה ובמוצהר – כנגד מגמות רווחות בתחום התמיכה והטיפול בנערים ונערות בקצה הרצף; עבודה המבקשת להקים לתחייה תפיסות חינוכיות

וחברתיות שבמובנים רבים כמעט עברו מן העולם, ואשר מעמידה דגם חדש למפגש בין איש החינוך לנער או הנערה.

תכנית "בראש אחר" נועדה לספק מענים יצירתיים ובלתי-שגרתיים לבני-נוער אשר מנותקים מן הממסד, או נמצאים בתהליך של התנתקות, הכולל מצוקה, ניכור, עוינות ושוליות-חברתית המזוהה, בין השאר, עם התנהלות עבריינות ואלימה, וחיים חברתיים "אלטרנטיביים" בחבורות-רחוב. בדומה למודלים של עבודת רחוב ברחבי העולם, הנחת היסוד של תכנית "בראש אחר" הינה שהממסד, על מופעיו השונים – לשכות הרווחה, השירותים החברתיים, הטיפוליים והפסיכולוגיים – וחרף כוונותיו הטובות, אינו יכול לספק מענה הולם לנערים ונערות הנמצאים בקצה הרצף. השאלות הניצבות ביסוד עבודת הרחוב בישראל, כמו גם בעולם, מתנסחות אפוא בפשטות: כיצד יכולים מוסדות חברתיים וטיפוליים לסייע לבני נוער שחיהם מתאפיינים בהפניית עורף לממסד, ובתחושות עמוקות של ניכור, חוסר שייכות ואי-אמון בגופים האמורים לסייע להם? האם וכיצד יכול הממסד, שנערים ונערות בקצה הרצף התנערו או נואשו ממנו, לשקם את אי-האמון שחווים נערים ונערות החיים בקצה הרצף? ואילו מודלים חדשים יש לכונן כדי להתמודד בכנות עם מכלול הקשיים הכרוכים בעבודה עם בני נוער בקצה הרצף, מודלים שייקחו בחשבון הן את רתיעתם מן ההמסד, והן את הצורך לשוב ולשלבם במסגרות חברתיות קיימות? האם אפשר שעבודה בקצה הרצף פירושה לא רק ניסיון ליצור שינוי של ממש בחייהם של נערים ונערות, אלא גם חתירה מתמדת לשינוי האופנים שבהם הם נתפסים ומוגדרים על ידי הממסד? והאם, במלים אחרות, תיתכן עבודה חינוכית-חברתית הנעשית מטעם הממסד ובשמו, ובה בעת כזו המכירה בחיוניותו של מרחב ומפגש חוץ-ממסדיים או כאלה המתקיימים בשוליו?

"עבודת-רחוב" אינה מושג חדש. למעשה, כבר בשנות החמישים של המאה הקודמת נעשו ניסיונות, ראשית בארצות הברית ומאוחר יותר באירופה, לשלוח אנשים מטעם הממסד אל הרחוב במטרה ליצור קשר עם צעירים וצעירות שניתקו כל קשר עם המוסדות החברתיים. ניסיונות אלו, שאומצו לראשונה בישראל ב-1962 ונזנחו בהדרגה במהלך שנות השמונים, נעשו מסיבות שונות – חלקם מתוך שיקולי תועלת, וחלקם מתוך פחד מהתהוותה של תת-תרבות שוליים עבריינית. המשותף לכל הניסיונות הללו היתה ההכרה בדבר הצורך לפתח שיטות טיפוליות חדשות ובלתי שגרתיות לצורך בנייה מחדש של הקשרים בין נוער מנותק לחברה. בהקשר הישראלי התאפיינו הניסיונות הללו גם בטווח-פעולה קצר, ובהתכנסותם, בתוך זמן קצר יחסית, לדפוסי-התערבות ממוסדים.

הניסיון בישראל מלמד על שני תהליכים מקבילים: האחד, הוא מיסוד הפונקציה של עבודת-הרחוב והכפפתה לטרמינולוגיה "מקצועית" מדודה ומבוקרת (reaching out), עד כדי היעלמותה, תוך מיקום המפגש עם בני-נוער מנותקים בתחומי לשכות-הרווחה, או היחידות לקידום-נוער; התהליך השני, המקביל לו, הוא הויתור על ההיבטים החברתיים-פוליטיים של המפגש עם השוליים החברתיים, והכפפתם להיבטים טיפוליים. שני התהליכים מייצגים את

המגמות החברתיות הכלליות של "התמקצעות", שפירושה "טיפול" ולא מאבק חברתי, מצד אחד; ושל העברת האחריות למצוקה מן המוסדות אל הנערים והנערות עצמם, מצד שני.

מכאן, שהאתגר בהחייאתה של עבודת-רחוב בישראל פירושו "הליכה כנגד הזרם", ופרימה של דפוסים מקצועיים וממסדיים שהשתרשו במשך שנים. באופן כללי ניתן לומר כי אתגר מסוג זה יכול להיענות בהינתן שלושה תנאים:

1. פיתוח שפה ועולם מושגים חלופיים, אשר מגדירים באופן שונה הן את מצוקתם של נערים ונערות החיים בקצה הרצף, והן את האפשרות להיענות לה.
2. מציאת איזון מחדש בין ההיבטים הטיפוליים במצוקת-הפרט, לבין הצורך בשינוי, ואפילו במאבק חברתי לשוויון-הזדמנויות ומניעת-הדרה.
3. הרחבת יכולת ההכלה של ממסדים חברתיים (בית-הספר, לשכת-הרווחה, קידום-נוער, מתנ"ס, צבא), למצוקתם של נערים ונערות.

לצורך יצירתם של תנאים אלו, לקחה על עצמה תכנית "בראש-אחר" להכשיר, לאמן ולהנחות צוותים של מדריכים ומדריכות, אשר ייצרו קשר אישי, רצוף וקבוע עם נערים ונערות בקצה-הרצף. קשר מעין זה מותנה בראש ובראשונה בקיומה של נוכחות מתמשכת, נוכחות המתקיימת לא בחדרי הטיפולים או בלשכות הרווחה כי אם בטריטוריה של בני הנוער עצמם: בבתי הספר, ברחוב, בשכונה, במקלטים נטושים ובגינות ציבוריות; נוכחות פיזית, המושתתת, כפי שיתואר להלן, על הימצאות עיקשת ורציפה במרחבים שבהם מתרחשים חייהם של בני הנוער עצמם, וכן על עמדה אמפתית שאינה ביקורתית ועל נוכחות רגשית: מדריכי ומדריכות התוכנית נדרשו לחיות בתוך הכאב וחוסר האונים הנובעים מן המפגש עם מציאות קשה, מתסכלת, טראגית ולעתים אף נטולת-תקווה. בתוך כך, וכפי שיתואר בהמשך, היה עליהם להתמודד עם דילמות אישיות ומוסריות הכרוכות במפגש עם חיים בשוליים, הכוללים אלימות, פשיעה, סמים, קורבנות וסיכון.

תוכנית "בראש אחר" מושתתת על כמה הנחות יסוד: ראשית, בהיותה מבוססת על השקפות חברתיות ופוליטיות, היא טוענת לקיומו של קשר ההדוק בין מיקום חברתי לבין מצבי סיכון. במלים אחרות, מצוקה, עוני ושוליות הם תופעות חברתיות, הקשורות בטבורן לחלוקה לא-שוויונית של משאבים סמליים וחומריים. אין זה מקרי, לפיכך, שמצבן של נערות בקצה הרצף והסיכון שבו הן נתונות לא רק מזעזעים לכשעצמם, אלא גם גבוהים בהרכבה בהשוואה לנערים; ואין זה מקרי שבני נוער עולים (או בנים למשפחות מהגרים) נתונים בסיכון גבוה יותר בהשוואה לבני נוער שנולדו בישראל. המציאות החברתית של המצוקה מדגישה את הצורך בעבודת רחוב ממוקדת מגדר, ומצדיקה את החשיבות שתוכנית "בראש אחר" ייחסה לעבודה עם בני נוער עולים, כמי שמצוקתם היא תולדה של קשיי הגירה, השתלבות ומעבר

בין תרבויות. שנית, הנחנו שעצם המפגש עם נסיבות חייהם הטרגיות של בני-נוער בהדרה, מוביל לתחושת דחיפות ורצון לפעול לשינוי ממשי במצבם. ולבסוף הנחנו שעצם נוכחותם ברחוב של מדריכים ומדריכות היוצרים קשר עם נערים ונערות, עשויה להוות סוג של מודלינג לאנשי-מקצוע אחרים, לסייע להם לרכך את התנגדותיהם וחששותיהם, ולעיתים אף לשנות את יחסם לבני הנוער.

עם זאת, הקשיים, הספקות והדילמות נותרו על כנם. בעמודים הבאים נעלה אותם על הכתב, תוך ניסיון לשלב בין ההשקפות התיאורטיות, החברתיות והפוליטיות הניצבות ביסוד עבודת הרחוב, לבין קולותיהם של מדריכי ומדריכות "בראש אחר". כל אחד מן הפרקים יעסוק בעקרון מפתח של התוכנית: הרחוב כטריטוריה; נוכחות; יצירתה של תחושת ערך; השגת שינוי בחייהם של נערים ונערות; היחסים בין הממסד לבני נוער בקצה הרצף, וגיבושה של זהות מקצועית חדשה. אנו מקווים שהצבתם בסמוך של העקרונות הללו תסייע ביצירת תמונה שלמה ובהירה ככל האפשר של התוכנית, מניעה ומטרותיה.

פרק ראשון: הרחוב כטריטוריה

העיקרון הראשון והחשוב של עבודת-הרחוב, הוא שמפגש משמעותי בין מדריך/כה לנער/ה, חייב להתקיים בטריטוריה של הנערים והנערות. עבור בני-נוער בהדרה, טריטוריה זו פירושה "הרחוב" במובנו הרחב: מתחת לבלוק בשכונה, במקלט, לצד המדרכות, במרכז המסחרי, בחדרי-מדרגות, או ב"זולה" מזדמנת במבנה נטוש – המשותף לכל אלו הוא היותם "טריטוריה של בני-נוער" המתקיימת הרחק מעיניהם של מבוגרים והרחק ממבטו של הממסד. במקומות אלו מתרחשים חייהם האמיתיים של הנערים והנערות, ושם מוכתבת לטוב ולרע הדרמה הממשית של חייהם: לדידם של הנערים והנערות עשויים המקומות הללו לשמש כאתרים של חברותא, סולידריות, הנאה, סוד, והתפתחות. עם זאת, פעמים אין-ספור אלו הם גם מרחבים של מצוקה איומה, דיכוי, פחד, ניצול וכאב.

טריטוריות אלו חסומות על-פי רוב בפני כניסתם של מבוגרים המזוהים עם הממסד; לחילופין, הן עשויות לשנות את מקומן ואופיין משעה שמתבוננים עליהן מן החוץ, או משעה שאורח לא-קרוא מזדמן אליהן. למעשה, טריטוריות מעין אלה אוצרות בחובן מובן כפול: עבור בני נוער החיים בקצה הרצף, אלה הם מקומות המתקיימים הרחק מהישג ידם – ומבטם – של זרים, מקומות שגם כאשר הם נראים ונגישים לכאורה (הרחוב, המרכז המסחרי), בפועל הם סגורים, אטומים ובלתי חדירים. עבור מערכות מוסדיות, טריטוריות מעין אלו מציינות גבול, שמסיבות שונות – מבנה עבודה, זהות מקצועית, חוסר אונים, מחסור בכסף או בעובדים, פחד, וכן הלאה – נתפס כבלתי עביר.

עבודת רחוב פירושה אפוא בראש ובראשונה נכונות להיות ברחוב, משמע בכל אותן טריטוריות בהם מתקיימים חייהם של נערים ונערות הקצה הרצף. לעתים קרובות, ובעיקר בחודשי העבודה הראשונים, עבודה מעין זו לובשת צורה של שוטטות; תחת היעילות והתכליתיות המאפיינות את מנגנוני הפעולה וההתערבות של מערכות מוסדיות, מדריכי חברות רחוב נדרשים להכיר, להתבונן וללמוד. בתוך כך, עליהם להשעות את הדחף לפעול: למעשה, רק משעה שיהפכו לחלק מהנוף וממרקם החיים בשכונה, תיפתח בפניהם האפשרות להתוודע לבני הנוער ולרכוש את אמונם, כצעד ראשון בדרך ליצירת שינוי בחייהם. הכניסה למרחבים אלו, ויותר מכך, החיים בקרבם ובתוכם, מהווים אתגר מורכב ביותר עבור המדריך והמדריכה, שכן הם כרוכים ביכולת ללבוש "זהות כפולה" – ממסדית וחץ-ממסדית בעת ובעונה אחת; בנכונות לעמוד ב"מבחני-כניסה" מורכבים המציבים דילמות אתיות; בנכונות להתמודד עם רגשות של זרות, פחד וחוסר שייכות; ובכושר התמדה, נחישות ונאמנות אמיתית למאבק במצוקתם של נערים ונערות.

מ', מדריך, משמרת ראשונה:

"מה המצב גבר?"

"ברוך השם".

"כמה עולה הפחית?"

"ך"

אני מוציא את המטבעות מהארנק ושם על הדלפק.

"תודה גבר",

"תודה לך".

אני יוצא מהפיצוציה, פותח את הפחית, לוקח לגימה ומסתכל סביבי: צהריי יום שרבי, מרכז מסחרי מאובק, שמונה מסעדות, שתי פיצוציות, מספרה, קונדיטוריה ותחנת אוטובוס ריקה מאדם שבה אני יושב. אנשים מסתובבים ברחוב, מכוניות חולפות, מישהי שנראית כבת גילי מרימה את היד, מונית עוצרת והיא נכנסת עם ילדה קטנה, בערך בת חמש לתוך המונית. אני חושב על זה שהיא בוודאי אמה שלה והן חוזרות עכשיו הביתה. אולי גם אני אחתוך הביתה?

אני קם ומתחיל ללכת לאורך הרחוב הראשי שחוצה את העיר. אם אלך בהליכה איטית מאוד, אנמור את כל העיר בחצי שעה. בדרך, לבד, מחשבות צצות מעצמן: למה באתי הנה? ומה אני עושה כאן בכלל? אני מגיע לצד השני של העיר. אם אמשיך ללכת, אגיע לצומת סביון. רגע לפני שהעיר נגמרת אני נכנס לגן, שפעם, כשהיתי קטן, קראו לו גן אשכול והוא היה מלא בעצים וחול ותמיד הייתי חוזר ממנו הביתה מלוכלך.

אני מתיישב על ספסל בקצה הגן. חבורה של נערים יושבת לא רחוק ממני. הם מעשנים נרגילה. אני לא מתקרב, רק מגניב מבטים מרחוק, מנסה לא לבהות בהם יותר מדי, שלא ישימו לב, זה מרגיש כמו פלישה למקום שאני לא אמור להיות בו, אבל אני רוצה שיבחינו בי ויסתקרנו. אני מרגיש תקוע. יש שם גם שתי בנות. הנערים מדברים בקול רם, קצת צועקים, אחד מהם תופס את אחת הבנות ביד, היא מעיפה אותו ממנה, זה נראה לי בסדר כי הם צוחקים. אני מחליט לקום ולעבור לספסל יותר קרוב, אבל ברגע שאני זו הם קמים ונעלמים משם.

עכשיו אני לבד בגן. אני מתקשר לחבר. הוא מתחיל לצחוק. הוא אומר, אולי כל העבודה הזו היא ניסוי סודי שהכנסת את עצמך אליו, אולי אתה השפן שברגע זה מתצפתים עליו. הוא אומר: בטח יש מישהו ברגע זה מאחורי השיחים. אני משתעשע ברעיון, מנתק את השיחה ומגניב הצצה לשיח שמולי. פתאום זה נראה לי אפשרי.

אני חותך הביתה.

אפרי, מנהל התכנית

יש לי זיכרון מהשיעורים לתואר הראשון בעבודה סוציאלית. אני יושב בכיתה, מתמתח ומסתכל החוצה דרך החלון, נדמה לי שאני רואה את השכונה בשיכון ד' בבאר שבע מעבר לכביש. אני מדמיין את עצמי מסתובב ברחובות ומגיע למגרש הכדורסל השכונתי. זה זמן בית ספר, אבל משחקים שם שני נערים. ברור לי שהם ברחו מהכיתה או נשרו מבית הספר. ועכשיו אף אחד לא רואה אותם, הם כבר בסטיסטיקה של מנותקים (סמויים או גלויים). סביר להניח שכבר אין להם כתובת שהם יכולים לסמוך עליה, שכוחות הרחוב משפיעים עליהם, שאין להם למי לפנות, שאם עדיין לא איבדו אמון – בעצמם, במערכות שאמורות לעזור להם – הרי שעוד מעט יאבדו אותו. בדמיוני אני ניגש אליהם ומתחיל לשוחח. ברור לי שזאת המטרה שלשמה אני יושב בכיתה- להיות שם בשביל השניים האלה...

ההיכרות עם מקצוע העבודה הסוציאלית מלמדת אותי שלא זה אופי העבודה. היום "הלקוח" פונה אליך. הוא אמור לצאת מהבית, לעבור דרך שומר עם מדים של חברת אבטחה, ולהיכנס אל המקום שבו אתה, העובד הסוציאלי, יושב, מוקף בהמון תיקיות וטפסים וניירות. והוא אמור להתאים את עצמו לחוקים של המקום, להיות אורח, להתנהג יפה, לדבר בנימוס. סוג כזה של קשר לא מאפשר להכיר את הנער או הנערה באמת, לעומק, להתוודע לעולם שבו הם חיים, למצוקות ולפחדים שלהם. הוא שומר על עובדים סוציאליים מוגנים, אבל גם רחוקים – נפשית ופיזית – מהחיים של בני הנוער עצמם.

רצה הגורל וקיבלתי את האתגר והאחריות להחיות מחדש את עבודת חבורות הרחוב. אלה שעשו פה עבודה דומה בשנות השישים והשבעים, עד שנעלמו בשנות השמונים, נותרו כמו אגדה ישנה שמתרפקים עליה. אבל אנחנו חייבים להחיות אותה - מפני שאין דרך אחרת, או מפני שהדרכים האחרות בעייתיות כל כך, מפני שלעתים קרובות הן נכשלות כישלון חרוץ. עדיין איני יודע הרבה על אופן העבודה, אבל דבר אחד ברור לגמרי: הפעם, המדריכים יחיו את הרחוב, בלי משרד, בלי קירות ובלי שומר. חוקי הבית יהיו חוקי הרחוב והפונים לא יהיו הנערים והנערות, כי אם המדריכים עצמם. אנחנו נבקש להתארח, אנחנו נבקש רשות להיכנס, וזאת לא תהיה בקשה פשוטה - אנשי ממסד, ברחוב? זה לא נשמע מפגש טבעי, לא בשביל אנשי ממסד ולא בשביל אנשי הרחוב. אבל אנחנו נתעקש, גם אחרי אלף מבחנים, עד שהרחוב יתרגל לכך שבתוכו פועלים מדריכי נוער שמבקשים לסייע להם בכל דרך אפשרית.

עכשיו צריך להתרגל למציאות אחרת, להסתגל לחיים של חוסר וודאות ושל עמימות, להתמודדות עם מצבים שבהם לא תהיה לך תשובה ברורה ומוכנה מראש. צריך יהיה לקחת בחשבון שמה שלמדת עד היום, השפה, ה"כלים", ה"גבולות", לא יהיו רלוונטיים עוד. הימים הנינוחים במשרד הם אפוא נחלת העבר, וכמוהם תחושת הביטחון והשליטה שהייתה לך שם. צריך לצאת מהמשרד.

א', מדריך

בעבר הייתי מדריך במרכז עזרה לנוער ברשות המקומית שבה אני עובד. הייתי יושב במשרד ובני נוער היו מגיעים אלי. זה היה נכון, במידה מסוימת – לא תמיד עבודה במשרד יעילה פחות, וטוב שקיים מקום שנמצא מחוץ לשכונה, מחוץ לטריטוריה הטבעית של בני הנוער, שהחוקים שלו אחרים. יש משהו מעייף מאוד בלחיות כל היום בשכונה, בלציית לחוקים של הרחוב, וגם הנערים והנערות זקוקים מדי פעם למפלט. אבל כמובן שיש לכך גם חסרונות.

כעת אני מדריך חבורות רחוב. הקשר הראשון שלי עם הנערים נוצר בשכונה ג' – מוקד של חברה קשים, שמגיעים לשכונה כל יום בסביבות שמונה וחצי בערב, מקובצים במעין חמולות. יש שם כל מיני דברים: נרגילות, אלכוהול, סמים. יש סוג של תנועה בין שכונה ה' ל-ג', עם מעבר של נערים בין השכונות. בשכונה ז' ישנם שני מקלטים שכונתיים, השייכים לבניינים ש"מופעלים" על ידי הנערים המתגוררים בשכונה. מעין מקומות מפגש מאולתרים. אל המקלטים הללו עדין לא הצלחנו להיכנס.

אני יושב עם נ', בת הזוג שלי לעבודה, על ספסל בגן הציבורי בלב השכונה. הגן כולו מפורק, הרי חמרה מקיפים אותו, הרים ששוכבים כבר שנה באותו מקום. פועלי העירייה הניחו אותם שם ותקעו שלט "בקרוב ישופץ הגן", השרטוט נראה יפה אבל רחוק מאוד מהמציאות. בעבר הלא כל כך רחוק התושבים היו מתקבצים כאן לראות את מופעיי יום העצמאות ואילו היום, מעבר להררי הזבל, אפשר לראות מידי פעם ילדים משחקים בכדור או מורידים באנג. בקצה השני של הגן גר מ', נער בן 17 האח הקטן למשפחת כהן, משפחה מרובת אחים ואחיות, האמא חיה סוחבת את המשפחה כבר שנים על הגב. האב חזר לא מזמן מתשע שנים בכלא.

את מ' אני לא מכיר, אני רק יודע שהוא קיים וראיתי אותו מספר פעמיים בשכונה. אני מקווה שגם הוא יודע עליי, שהוא לפחות הבחין בי, שהוא ראה אותי מסתובב בשכונה, יושב בגן הציבורי, משוטט אחר הצהריים ובערבים. פתאום מ' יוצא מן הבית. נ', המדריכה שאיתי, מנצלת את ההזדמנות ומנופפת לו לשלום, היא צועקת לו משהו והוא מתקרב. כשאנחנו מדברים אני מרגיש משהו אחר, איזו תחושה טובה, משונה, שאני לא מצליח להבין. אבל דבר אחד אני יודע – מ' פתח את הדלת, ואני חייב להיכנס.

ע', מדריכה:

גדלתי בבית תומך ואוהב, בתחושה שהעולם הוא מקום טוב ביסודו, שבני אדם, נשים וגברים כאחד, חיים בתחושה של ביטחון. אבל לאחר כמה שבועות ברחוב אני מתרסקת. המפגש הראשוני עם הרחוב, עם עולמן של הנערות, החשיפה "לחוקי הרחוב", מרסקים אותי. אני מגלה מציאות שלא יכולתי אפילו להעלות בדמיוני, מציאות שהמילה מצוקה מקבלת בה לפתע פנים ושמות, שהאכזריות והפחד שקיימים בה מפרקים את כל חומות ההגנה שלי, את

כל מה שהאמנתי בו אי פעם. זו תחושה איומה, לגלות שבמרחק כמה מאות מטרים מהבית שבו גדלתי חיות נערות חיים אלימים וקשים כל כך. ואז, לפעמים, בעיקר בהתחלה, ניסיתי להתכחש. הייתי מספרת לעצמי שזה לא ייתכן, שאולי זה לא נורא כל כך, שאולי אני לא מבינה או מפרשת נכון. הייתי אומרת לעצמי שאולי ככה הן חיות, אלה החיים שלהן, לזה הן רגילות. אבל האמת היא שזה היה נורא ואיום. ואי אפשר היה להתרגל לזה בשום אופן, וגם לא להתכחש. כלומר, אם רציתי לעבוד בחבורות רחוב, ואני רציתי מאוד, הייתי חייבת להיות שם, עם הנערות, במקומות הרעים ביותר, פשוט להיות שם, איתן, לראות הכל ולדעת שלפחות כרגע אני לא יכולה לעשות כלום, אבל ממש כלום, כדי לעזור להן.

כשהתחלנו לעבוד, נאמר לנו שבמשך שלושה חודשים - עד חצי שנה נצטרך לעשות כלום ברחוב. זו נראתה לכולנו בקשה משונה מאוד: אף פעם לא קיבלתי כסף בשביל לשבת כל יום בשכונה אחרת בעיר, על ספסל אקראי, ולהתבונן מסביב. הייתי צריכה למנוע מעצמי לעשות, לעצור בעד הדחף להיות אקטיבית. אלה היו שבועות מבלבלים מאוד: בנוסף על השעמום היו נקיפות מצפון על כך שאני לא מצדיקה את המשכורת והספקות, אולי לא באמת התכוונו שלא אעשה כלום, וכמה זמן זה עוד יימשך, ומי אמר שבכלל יקרה משהו, אולי אשב פה חודשים בלי שמשהו ישתנה. ובו בזמן היתה תחושה נוספת שליוותה אותי – הרגשה שאני לא במקום הנכון, שאני נטע זר בשכונה שאינה שלי ושאינן לי קשר אליה, שאני לא משתלבת בבנוף. בקיצור, הרגשתי זרה מאוד, בודדה מאוד. וכל אותם שבועות שבהם ישבתי בשכונה בלי לעשות כלום הופנו אליי מבטים חשדניים, חשדו שאני בלשית או סמויה ולפעמים הרגשתי שלא מבינים מה אני עושה שם, או שלא רואים אותי בכלל, כלומר שאני שקופה לגמרי, שלאף אחד מהנערים או הנערות משנה אם אני שם או לא. אבל היה חשוב להסתכל; ידעתי שאני חייבת להרגיש את הרחוב בצורה נקייה וישיר, לא דרך צד שלישי ורביעי ולא בצורה חלקית. וידעתי גם, למרות שלא תמיד יכולתי לנסח את זה לעצמי במלים, שהתקופה הזו, הראשונה חשובה, שהיא חיונית, שצריך לעבור אותה, לעבור את דרך כל הלבטים והחששות והזעזוע וההכחשה והשעמום, את כל הרגעים שבהם כל מה שרציתי זה ללכת הביתה. ידעתי, או יותר נכון הרגשתי, שצריך לרצות ללכת הביתה ובכל זאת להישאר, כדי שמשוהו משמעותי יקרה עם הנערות. כדי שאפשר יהיה לצאת לדרך.

נכונותם של מדריכי חבורות רחוב לשהות בטריטוריות בהן מתרחשים חייהם של בני נוער בקצה הרצף, טריטוריות המתקיימות מחוץ להישג ידן של מערכות מוסדיות, היא תנאי הכרחי אך לא מספיק; כדי ליצור קשרים בעלי משמעות, וכדי לחולל תמורה של ממש בחייהם של נערים ונערות, נחוצה נוכחות רצופה ועיקשת. העיקרון השני של עבודת רחוב, המשלים את הקודם, הוא אפוא יצירתה האקטיבית של נוכחות וזמינות ברחוב ובשכונה, בשעות בהן פעילים בני-נוער, כלומר ביום ובלילה.

עיקרון זה נשען על כמה הנחות: ראשית, מצוקתם של בני-נוער מתרחשת בנסיבות ובמקומות בהם "אין אף אחד" – הנערה שבוכה וזקוקה לאוזן קשבת לאחר שנפגעה, הנער שמפחד לחזור הביתה, או השכנים שרוצים לשתף ולספר, חולקים יחד תחושה עמוקה ומתמשכת של בדידות ושל היעדר כתובת לפנות אליה; גם אם כתובת מעין זו קיימת למראית עין ובאורח פורמאלי – השוטר הקהילתי, העובדת הסוציאלית וכן הלאה – הרי שלעיתים קרובות היא נתפסת כמאיימת או כבלתי רלוונטית. שנית, נוכחות מתמשכת חיונית לצורך מיסוד עבודת הרחוב והפיכתה ללגיטימית בעיני התושבים ובני הנוער: רק נוכחות עקבית ורצופה עשויה לפוגג אט-אט את חוסר האמון, החשדנות, ואת רתיעתם של בני הנוער (ושל חלק ניכר מתושבי השכונה) מפני הופעתם של זרים, בייחוד כאלה המזוהים עם הממסד. במילים אחרות, מאחר והקשר בין המדריכים לנערים אינו מושתת על סמכות וכפייה אלא על היכרות ישירה ובלתי אמצעית, הרי שהדרך היחידה לזכות באמוןם של הנערים והנערות היא באמצעות נוכחות וזמינות, מדי יום ושעה אחר שעה, במקומות בהם מתרחשים חייהם. הנוכחות – ולא פחות חשוב ממנה, הזמינות, כלומר נכונותו של המדריך להיענות למצוקה בכל עת – הן מפתח הכרחי לבניית אמון וליצירת תחושת ערך אצל נערים ונערות בקצה הרצף. ולבסוף, הנוכחות הישירה והאינטנסיבית של העובד בחייהם של הנערים והנערות עשויה לצמצם את המרחק הפיסי והנפשי בינם לבין המוסדות האמורים לסייע להם ולהקל על מצוקתם, ולחדש את ההידברות של הנערים עם החברה.

נוכחות אקטיבית פירושה שוטטות בשכונות, היכרות והימצאות קבועה ומזדמנת במקומות בהם נפגשים אנשים מהקהילה (המכולת השכונתית, הפיצויה בקצה הרחוב, המרכז המסחרי); ישיבה במקומות בהם מתרחשת דינמיקה שכונתית (מתחת לבלוק, בגינה), וניהול מערך שלם של שיחות עם אנשים, שכנים, בעלי-עסקים בשכונה, אנשי המתנסים ועוד. ואולם בראש ובראשונה, נוכחות היא סוג של אורח חיים מקצועי, היא עבודה עמדה מוסרית, חברתית ופוליטית.

הנוכחות ברחוב הוכיחה עצמה: א. כמפתח ליצירת עמדה מקצועית ואתית של "עמידה עם בני הנוער", בניגוד לעמדות הממוסדות המקובלות המכתיבות פרקטיקה של "להגיע אל", או

"לעמוד ממול"; ב. כאבן שואבת לדיאלוג עם בני-נוער, המתחיל בסקרנות ובחדשנות, אך מתכנס עד-מהרה מהרה לקבלה ושיתוף; ג. כבסיס להתערבות אקטיבית יזומה בה המדריכים/ות מחפשים את בני-הנוער ויוצרים סיטואציות דיאלוגיות ייחודיות ואותנטיות בטריטוריה של בני-הנוער. הנוכחות היא אם כן מפתח הכניסה לקשר בעל משמעות: המדריכים מונחים להציע זמינות ואמפטיה, אך מאפשרים לבני הנוער לקבוע את קצב התפתחות הקשר. ברגע שנוצר הקשר מסתבר כי מעגלי ההיכרות והמפגש מתרחבים במהירות: המדריכים והמדריכות נמצאים ברחוב, בבית הספר או במקום העבודה, במקומות המפגש והבילוי של בני הנוער, מבקרים בבתיים, שומרים על קשר בטלפון וברשתות החברתיות, ומשתתפים בפעילויות בקהילה. נוכחות זאת נובעת מתוך ראייה הוליסטית של המרחבים השונים בהם נעים בני הנוער והימצאות המדריכים בכל מעגלי החיים שלהם.

במקביל, חשוב לזכור כי מעבר לנוכחות הפיזית נחוצה גם נוכחות רגשית. המדריכות והמדריכים נדרשים להכיל כאב, לעתים בלתי נסבל, ולחיות בתוך חוסר האונים הנובע ממנו. עבודת-הרחוב היא אפוא מקצוע המותנה ביכולת לראות את הכאב ולהבחין בהשלכותיו האישיות והחברתיות; קשר שאינו כולל את ההכרה בכאב ואינו מודע להקשר הרחב בו הוא מתקיים אינו קשר משמעותי, ובמקרים רבים הוא אף עלול להוביל להחרפת הסבל והמצוקה. נוכחות פירושה ויתור מדעת על המרחק (הפיזי והנפשי כאחד) המפריד בדרך כלל בין מטפל למטופל; הסתלקות מן ההגנה והביטחון שמעניקים הקליניקה והמשרד; וויתור על הדרישה הממסדית מהנערים להכיר במצוקתם, כתנאי הכרחי בטיפול בהם; התמסרות אין קץ, ונכונות להיות במקומות שבהם קורים הדברים עצמם, במרחבי המחיייה של נערים ונערות בקצה הרצף.

ע', מדריכה

בחודשים הראשונים אני מתקרבת לנערות בשכונה ולומדת להכיר אותן. הן מספרות לי על מעשי אונס על-ידי משפחה, על מעשי התעללות ואלימות קשה, פיזית ומילולית, נטישה של אימהות, חוויות של דחייה, בדידות קיצונית והשפלה, סיפורים על סכנה קיומית, על שימוש בחומרים מסוכנים, על תחושות רעב, על הצורך למצוא מקום להעביר בו את הלילה. חלק מהמצוקות איזומות כל כך, שהן מביאות את הנערות להשתמש בגופן ולקיים מערכות יחסים עם גברים מזדמנים, אשר בתמורה מספקים לנערות מזון, לבוש ולעיתים אף קורות גג.

המפגשים החוזרים והנשנים עם הרחוב מעלים בי רגשות של זעם, אכזבה, כאב, גועל ובעיקר תסכול עצום. אל מול כל המצוקה שאליה אני נחשפת, אני מוצאת את עצמי "חסרת ערך" וחיי מתחילים להשתנות, עד כדי זעזוע. בלילות אני מתקשה להירדם. לצד תחושה עצומה של אחריות, מתעוררת האשמה; איך זה יכול להיות שאני מוקפת משפחה וחברים, שאני

אוכלת כל יום ארוחה חמה ונהנית מתחושה של ביטחון והגנה, בזמן שהנערות שאני פוגשת מדי יום חיות חיים איומים כל כך? אל מול מציאות חייהן של הנערות, כל הדברים שיש לי בחיי נראים פתאום יקרי ערך מאוד, אבל גם שבריריים כל כך, ולפעמים מגוחכים בצורה בלתי נסבלת.

כנגד האינסטינקט המיידני שלי, שדוחק בי לפעול כמה שיותר מהר ו"להציל" כמה שיותר נערות, אני לומדת, בכאב רב, שלפחות בהתחלה הדבר היחיד שאני יכולה להציע לנערות הוא את הנוכחות שלי – נוכחות אוהדת, אמתפתית ולא שיפוטית. ואני נמצאת איתן שם, במקומות הרעים והקשים ביותר, מקשיבה לסיפורים שלהן, נאבקת בזעם ובייאוש שבכל פעם מציפים אותי, נלחמת בדחף להימלט משם, לחזור אל החיים הרגילים שלי. ואני גם מבינה שאם לא אהיה שם, איתן, שום דבר לא יוכל לצמוח ולהתפתח. שזו הדרך היחידה לנסות ולעזור, שעל מנת לשנות משהו בעתיד, אני צריכה להשלים כרגע עם חוסר האונים. ויש עוד משהו שאני מבינה בחודשים הראשונים: שאני חייבת להיות שם איתן, כל יום, כדי לנסות ולשחרר את הנערות מהתחושה שהן אשמות במצבן, שהן הביאו את כל המצוקה והאסונות על עצמן. כל כך הרבה פעמים אמרו להן את זה, בין אם במלים מפורשות או בדרכים אחרות, ואני מבינה שאני חייבת לנסות לשחרר אותן מזה.

נ', מדריכה

א', כשהיא היתה בסלעית (מקלט מגורים לנשים במעגל הזנות) המצב שלה היה לא טוב, היא היתה יוצאת לתחנה המרכזית בתל אביב עם בנות מבוגרות מהמקלט שמתעסקות בזנות ועושות סמים, ובעצמה הזריקה הרואין כמה פעמים. היא החזיקה שם מעמד הרבה זמן יחסית, ואפילו היתה תקופה קצרה שהיא התחילה לעבוד בחנות תיקים, כלומר היו לה כוחות ללכת ולחפש עבודה. אבל אז היא חזרה לשכונה, ואז התחילו הבלאגנים. אחרי כמה ימים היא רבה עם אחד הנערים פה בקיוסק והפכה את הקיוסק. ואז עצרו אותה לשבועיים. עכשיו היא גרה בדירה שבדואי שכר לה, כל היום שותה אלכוהול. ומה אני עושה? מה שאני יכולה לעשות: אני פשוט שם, איתה, בדירה. אם היא צריכה שמיכות אני מביאה שמיכות, אני דואגת שיהיה לה אוכל, שתתרחץ, מדברת איתה. אני אומרת לה שוב ושוב כמה אני אוהבת אותה. כרגע אלה הדברים היחידים שאני יכולה לעשות.

י', מדריכה

כרגע, שלושה חודשים אחרי תחילת העבודה בתכנית, איתרתי כמה נערות שמצוקתן נראית לי מצוקה מסוכנת שצריך לטפל בה בדחיפות. בפגישות הראשונות הבנתי שאני עדיין נתפסת בעיני הבנות כדמות שלא ניתן לסמוך עליה; הן ניסו להבין מי אני ועד כמה באמת אני מוכנה להיות שם בשבילן, ותוך כך העמידו אותי בניסונות ובמבחנים. למשל, כאשר

הגעתי לפגישות שנקבעו, רוב הנערות פשוט הבריזו לי ומיד אחר-כך הן היו מתקשרות בשעות המאוחרות של הלילה לראות אם בכל זאת אענה להן. למרות התסכול שחוויתי, הבנתי שהצורך שלהן בעזרה עצום, גדול אפילו יותר ממה שחשבתי, ושזו הדרך שלהן להתמודד עם תחושת חוסר הביטחון שמלווה אותן כל חייהן. הבנתי שעל מנת ליצור את הקשר שאני רוצה, כדי לרכוש את האמון שלהן, עליי לעשות זאת בדרך שלהן - גם אם דברים מסוימים לא היו לרוחי. נעניתי לכל בקשה שלהן, התחלתי לעשות עבורן סידורים אפילו מבלי שהן התלוו אליי. עם חלק מהנערות התקיימו פגישות, לרוב ספונטניות, שלא נמשכו יותר מכמה דקות, בזמן ובמקום שהן רצו. אני יודעת שמרבית אנשי הממסד היו מרגישים מנוצלים, אבל אני יודעת שזו הדרך היחידה להגיע לנערות האלה, נערות שניסיון החיים שלהן לימד אותן שהן לא יכולות לסמוך על אנשים, שרוב בני האדם רוצים לפגוע בהן ולנצל אותן. בשבועות האחרונים, אחרי שהנערות הבינו שאני מוכנה להיות שם עבורן בכל שעה ומכל סיבה שהיא, הן החלו להציף קשיים ולבקש את עזרתי - החל מפגישות בבית הספר, פגישות עם הצבא, סידורים מול מוסדות שונים, דרך פגישות עם קרובי משפחה שהן מסוכסות איתם, ועד דאגה לצרכים בסיסיים כמו אוכל, מוצרי היגיינה ובגדים.

ע', מדריכה

יצרנו קשר עם כמה נערים, יש לנו כבר כמה נערים שאנו עובדים איתם. אנחנו ממתנינים לנערים נוספים. עבודת השטח מתקדמת לאט, ולפעמים יש הרגשה שלאט מדי. בחודש הראשון רק הסתובבנו בעיר, בחנו מוקדי שתיה, שימוש בסמים, שוטטות בשעות הלילה המאוחרות והבוקר המוקדמות. ערכנו מעין מיפוי מוקדם. הנערים היו צריכים לראות אותנו פיזית בשטח, להתרגל לנוכחות שלנו. אנחנו משתדלים שלא להגדיר את עצמנו. כאשר מישו מהממסד שואל אותנו, אנחנו מגדירים את עצמנו 'מדריכי חבורות רחוב'. מול הנערים והנערות אנו מציגים עצמנו כ'מדריכי נוער', אבל בדרך כלל אנחנו מבקשים מהנערים והנערות שהם יגדירו אותנו בעצמם. אחת הנערות הגדירה אותי כ'אחות גדולה', שני נערים אחרים מגדירים אותנו כ'חברים טובים'. חלק מהנערים רואים בנו 'סמויים', כלומר סוכנים משטריים. המטרה שלנו היא לרכוש גם את האמון שלנו, לגרום להם להפסיק לחשוך בנו. בכל אופן, נטל ההוכחה הוא עלינו.

א', מדריך

נשבר לי הלב כשאני רואה את י' ישן על ספה, בלי חדר, בלי פינה לעצמו בעולם. אין לו מנוחה לילד הזה. כל מפגש שלי איתו, בא לי לקחת את י' ולשים אותו בארמון של זהב. אני רק רוצה שיהיה לו טוב בחיים, כי אני יודע שמצבו הנוכחי לא טוב ושהכל עלול עוד להיות הרבה יותר גרוע. הוא היפראקטיבי, הוא שונא את העולם, אין אף אחד שהוא מאמין לו, הוא לא מוכן לראות את שירותי הרווחה, הוא אומר לי כל הזמן - "הם לא סופרים את המשפחה שלי, אם הייתי יכול הייתי שורף להם את המשרד". לפני שבוע הוא אמר לי שנמאס לי מאמא שלו, שהיא מתנהגת כמו זונה, היא הפכה להיות חולת נפש כזאת בלילות. גם החברים שלו

קוראים לה זונה, חלק מהם רוצים לשכב איתה בגלל שהיא קלה להשגה, את כל הדברים הוא רואה ושומע. אתמול הוא אמר לי, "אני רוצה לתלות את עצמי, לא רוצה לחיות", כשזה הוא אמר את זה, זה היה אגרוף לפני.

גדי, מנחה

עבודת הרחוב פירושה שעוד לפני שאני חושב איזושהי מחשבה, אני צריך לדעת על מה אני מדבר. כדי לדעת על מה אני מדבר אני צריך לייצר נוכחות אמיתית ברחוב. עבודת רחוב מתחילה עם ההבנה שאני, המדריך, לא יודע כלום, או לחילופין, שכל הידע שאיתו אני מגיע לשכונה לא רלוונטי. אני מקבל עצמי לא לדעת. ואת מה שאני חושב שאני יודע אני שם בצד. ואני לוקח על עצמי ללמוד, להקשיב, להתבונן ולראות. ואני גם מבין שהכרח להפוך את היוצרות. אם, לצורך העניין, כשאנשים מגיעים למשרד הם צריכים לעבור סט שלם של בדיקות כדי לראות האם הם ראויים לקבל קצבה, טיפול, שיחה, בעבודת רחוב קורה ההפך הגמור. אני, המדריך, מקבל על עצמי שאני כרגע נמצא במבחן, ושאפילו הפרמטרים של הבחינה לא לגמרי ברורים לי. ואני צריך להיות מוכן, אני חייב להתמסר לזה. אם אני עושה את שני הדברים האלה לאורך זמן, אני מייצר לעצמי נוכחות ברחוב, אני הופך להיות לצורך העניין כמו עוד עץ או עוד ספסל. כשזה קורה אני יכול להתחיל לחשוב מה להתחיל לעשות. זה השלב הכי קשה בעבודה, גם מבחינת החוויה האישית וגם מבחינת היכולת של ממסדים לאפשר לכאורה נוכחות שאיננה אקטיבית, נוכחות שאיננה מייצרת תוצאות. כששואלים אותך מה אתה עושה אתה אומר אני יושב על הספסל.

פרק שלישי: יצירתה של תחושת ערך

בדומה להימצאות ברחוב, גם הנוכחות הינה תנאי הכרחי להשגת היעדים המרכזיים בעבודת הרחוב: יצירתה של תחושת ערך בקרב נערים ונערות בקצה הרצף כמפתח לשינוי של ממש בחייהם. כדי להבין זאת, חיוני לזכור, קודם כל, כי תחושת ערך עצמי וחברתי היא צורך אנושי בסיסי מאין כמותו; בהיעדרה, נידון האדם לחיים של אומללות ומצוקה. ואולם תחושת ערך אינה נוצרת בחלל ריק, רק אלא באמצעות היחסים בין האדם לסביבתו; ההכרה בדבר היותך בעל ערך מתפתחת אך ורק באמצעות מפגש עם זולת, שמבעד לעיניו ולמבטו לומד האדם להכיר את עצמו. ניסיונם וחוויותיהם של מרבית הנערים והנערות בקצה הרצף הטביעו בהם תחושה עמוקה של חוסר ערך או של ערך עצמי שלילי. למעשה, לגבי חלק ניכר מהם, לא היה בנמצא מעולם – הן בקרב המשפחה והן בקרב מבוגרים אחרים עימם באו במגע (מורים, עובדי ממסד, וכן הלאה) – ולו גם אדם אחד שאיפשר להם לפתח תחושת ערך עצמית וחברתית. בהדרגה למדו איפוא מרביתם כי אין איש בעולם המאמין בהם וביכולותיהם; שאין איש שחושב עליהם טובות; שאין ולו מבוגר אחד הבוטח ביכולתם לצמוח, להתפתח ולתפקד כראוי. אט-אט הם הפנימו את יחסם של המבוגרים אליהם, ואימצו את הערך השלילי שיוחס להם, עד שזה הפך לחלק בלתי נפרד מזהותם ומתפיסתם העצמית.

מדריכי חבורות רחוב פוגשים נערים ונערות נטולי תחושת ערך עצמי וחברתי, נערים ונערות שלעתים קרובות נתונים במעגל הרסני של אלימות, שנאה עצמית, וחוסר אמון עמוק בעצמם וביכולותם להשתנות; נערים ונערות הנמצאים בקצה הרצף בדיוק מפני שאיש לא האמין בהם ומפני שאיבדו את אמונם בעצמם; נערים ונערות שהדרך היחידה שנותרה פתוחה בפניהם לחוש עצמם כמי שמתקיימים בעולם, כרוכה ביצירתה של תחושת ערך אלטרנטיבית או שלילית, במסגרת חיים בשוליים החברתיים. תפקידים של המדריכים והמדריכות הוא לסייע לנערים ולנערות הללו – שמגעם עם העולם לימד אותם שלא לבטוח במבוגרים – לרכוש מחדש את אמונם בעולם, בבני אדם, והחשוב מכל – בעצמם.

ואולם יצירתה של תחושת ערך אצל מי שחוו אכזבות ומפחי נפש רבים כל כך, אצל מי שנאשו מהעולם ומעצמם, היא משימה קשה מאין-כמותה. כדי להגשימה, חיוני שהמדריכים יהיו נוכחים באורח מתמשך ואינטנסיבי בחייהם של הנערים והנערות. וחיוני גם שהמפגש בין מדריך/כה לנער/ה, יתאפיין בעמדה ניטראלית מצד המדריך: ללא דעות-קדומות, ללא-שיפוט, וללא אינפורמציה קודמת. לעקרון זה שני צדדים: האחד הוא ההנחה לפיה אינפורמציה מוקדמת אינה רלוונטית לצורך יצירת הקשר, שדעות קדומות מכתיבות מראש קשר מוגבל, ושיפוט מוסרי מעכב ואף חוסם תקשורת רגשית, ההכרחית למפגש עם נערים ונערות בקצה הרצף. ההיבט השני של אותו עקרון קובע שמרבית המפגשים של הנערים והנערות עם מבוגרים, בעיקר עם דמויות טיפוליות, כללו ידע מוקדם, שיפוט ודעות קדומות, ושכל אלה פגעו אנושות ביכולת של הנערים לשקם את אמונם בעצמם. במלים אחרות,

עבודת "בראש אחר" מניחה שהמוסדות האמונים על הטיפול בבני הנוער – למרות כוונותיהם הטובות – הינם שותפים פעילים ביצירתה של תחושת הערך השלילית אצל נערים ונערות בקצה הרצף; שגם מבעד למבטו של הממסד למדו הנערים והנערות להכיר את עצמם כנטולי ערך או כבעלי ערך שלילי; שהיו אלו גם דמויות ממסדיות – מטפלים, עובדי רווחה, קציני מבחן וכן הלאה - שהטביעו בהם חותם של כישלון, שחזרו וסיפרו לנערים את הסיפור על עצמם - סיפור של אי-יכולת, חוסר תפקוד והיעדר תקווה¹. מפגש נטול דעות-קדומות נועד לאפשר לנער ולנערה לספר את הסיפור שלהם בעצמם, במילותיהם ובלשונם, מבלי לשחזר שוב ושוב את הסיפור כפי שהוא מסופר בידי אחרים; פירושו מתן אפשרות וקרקע לצמיחתה של תחושת נראות; פירושו הצעד הראשון בדרך ליצירתו של קשר אלטרנטיבי, הרואה את הנערים והנערות כמות-שהם, ואשר מפנה עורף להכללות ולסטראוטיפים כתנאי להיחלצות ממעגל הקסמים הטראגי שבו מתקיימים חיייהם של נערים ונערות בקצה הרצף.

אחת הדרכים האפקטיביות ביותר ליצירתה של תחושת-ערך עצמי היא האמפטיה, כלומר היכולת להתבונן במציאות מבעד לעיני הזולת. עבור נערים ונערות החיים בקצה הרצף, אמפטיה היא אחד המרכיבים ההכרחיים בשיקום תחושה של ערך-עצמי: אם מישהו מסוגל לראות את העולם מבעד לעיני, להבין אותי, הרי שאני מעניין אותו, ומכאן שאני בעל-ערך עבורו. בתוך כך יש להבחין בין אמפטיה לסימפטיה, ולו רק בשל הנטייה הרווחת לבלבל ביניהן: אמפטיה היא ההתבוננות במציאות דרך עיני הזולת, כלומר היכולת לגלות הבנה למי שתנאים של עוני, מצוקה והדרה דחקו אותו אל מחוץ לתחומי הסדר החברתי המקובל. בנוסף, אמפטיה פירושה עמדה פוליטית במובהק: היא מבטאת התנגדות עקבית ומוצהרת לנטייה הרווחת בקרב מטפלים ואנשי ממסד להאשים את הקרבן במצבו. במלים אחרות, תחת ההשקפה המוסדית לפיה נערים ונערות בקצה הרצף בחרו לחיות בשוליים, ולפיכך האחריות לשינוי מוטלת בראש ובראשונה עליהם, אמפטיה היא פועל יוצא של ההכרה בכך שחיים אלו נכפו על בני הנוער, וכי הם תולדה – לעתים קרובות בלתי נמנעת – של מצוקה, עוני, ושוליות חברתית. ואולם אמפטיה אין פירושה בהכרח הזדהות או חיבה, והיא גם אינה מחייבת הסכמה או קבלה ללא-תנאי של מעשי הנערים והנערות. במילים אחרות, קשה מאוד – וגם אין צורך - לחוש סימפטיה כלפי נער שזה עתה שדד זקנה חסרת-ישע, או כלפי חבורה שניצלה מינית נערה חלשה. מעשים מעין אלו אינם כרוכים בחיבה או הזדהות, ולעתים קרובות הם מעוררים אצל המדריך או המדריכה תחושות קשות של רתיעה וכעס. עם זאת, כדי לחולל תמורה במצבם של הנערים והנערות וכדי לאפשר להם לשנות את התנהגותם, חיוני להתבונן במעשים הללו מבעד לעיניהם. על המדריך והמדריכה להבין שמעשים אלו הם תולדה של תנאי חיים קשים, לעתים בלתי נסבלים; שהם התוצאה של בדידות, הדרה ותחושת ערך שלילית, ושהדרך אל השינוי מותנית בעמדה אמפטיית ולא שיפוטית.

¹ לא כאן המקום לדון באופנים שבהם משתתף הממסד באורח פעיל ביצירתה של המצוקה ולעתים אף בהחרפתה; נדון בכך מעט יותר בפרק השישי. לפי שעה חיוני לציין שהדבר קשור בראש ובראשונה **במבנה הממסד**, ולא בדמויות המאכלסות אותו.

ע' מדריכה

ככל שהקשרים עם הנערות האחרות התפתחו וא' ראתה איזה חלק אני תופסת בחייהן, היא פחדה ממני פחות והתחילה לשתף אותי מעט במה שעובר עליה. היא סיפרה לי את סיפור חייה - תיאורים נוראיים של התעללות פיזית ונפשית מצד האבא הביולוגי וכן התעללות מינית מצד בני זוגה של האם. עד גיל 13 א' עברה מסכת התעללות איומה - היא ננטשת ונזרקה לרחוב ומוצאת את עצמה ללא קורת גג וללא תנאי מחייה בסיסיים. תנאי המחיה והכמיהה לאהבה מובילים את א' למצב שבו היא מתחילה ליצור קשרים עם גברים מהמגזר הברואי. בשלב זה הרווחה הוציאה אותה מהבית וניסתה לטפל בה בכמה מוסדות שונים, ללא הצלחה. אחרי שורה של כשלונות, א' מוצאת את עצמה בגיל 17 לגמרי לבד, חסרת כל אמצעים ועורף משפחתי. במלחמת הישרדות זו היא פורצת לדירת עמידר שהייתה שייכת בעבר לסבתה. עד מהרה הדירה הפכה למאורת סמים וזנות שהתנהלה בידי גברים מתעללים מהמגזר הברואי. בזמן הזה א' נכנסת להריון, ומחליטה ללדת את הילדה, שמייד לאחר הלידה נלקחת לאימוץ סגור. הפרידה מהבת שוברת את א' לחלוטין והמצב הסיכוני שלה מחמיר מחמיר ומוביל אותה להרס עצמי טוטאלי.

במשך חודשים חזרתי אחרי א' והיה נדמה לי שאני לא מצליחה לגעת בה. היא הייתה יושבת איתי רק עם עוד נערות ונפגשת איתי רק על רקע הצורך שלה בעזרה כספית. התחושה הזו הרגה אותי. לא ידעתי האם זה נכון לתת לה כסף על-מנת ליצור איתה קשר. ידעתי השכסף יילך לסמים כי ושאני עלולה יותר להזיק מאשר להועיל. מצד שני, ידעתי גם שזו הדרך היחידה לשמור איתה על קשר, וכל הזמן חיכיתי לפגישה שלא תתנהל רק סביב צורך כספי.

אחרי שא' סיפרה לי מה עובר עליה מצאתי את עצמי בוכה בלי סוף, ונדמה היה לי שאני מרגישה את הכאב שלה באופן פיזי ממש. בשבועות האחרונים, בכל פעם שאני רואה אותה אני אומרת לה כמה אני אוהבת אותה. בהתחלה זה הרתיע והפחיד אותה, והייתי צריכה להיות רגישה מאוד; ידעתי שאם אפגין יותר מדי אהבה היא עלולה להיבהל ולברוח. אבל אני יודעת גם עד כמה האהבה שלי חשובה לה. היא בת עשרים, ויכול מאוד להיות שאף אחד מעולם לא אמר לה שהוא אוהב אותה, שהיא יקרה לליבו. וזה מה שאני עושה כעת.

א', מדריך

לפני שבוע, י', נער שאני בקשר קרוב איתו, פרץ למכולת השכונתית. אחרי יומיים במעצר, המשטרה שחררה אותו בערבות. כשבאתי לבקר אותו בבית, הוא נראה שבור. מסתבר שכבר יש לו כמה הרשעות קודמות על פריצה ופגיעה ברכוש, ויכול מאוד להיות שהפעם בית המשפט ישלח אותו למאסר או לחלופת מאסר במוסד לנוער עברייני. בכל אופן, מה שהפתיע

אותי בפגישה היה שהוא לא ביקש את עזרתי מול הרשויות. הוא בכלל לא דיבר על מה שמחכה לו. הוא רק חזר ואמר איזה בן-אדם דפוק הוא, כמה החיים שלו דפוקים, ואיך הוא שונא את כל העולם, שאף פעם לא נתן לו צ'אנס. הוא דיבר על אבא שלו, שכבר שנים בכלא, ואיך הוא מתבייש מאמא שלו, שעשתה כל מה שיכלה בשבילו. זה היתה חוויה משונה – כשהגעתי לבית שלו הרגשתי כעס ואכזבה, וגם תחושה של כישלון – כאילו כל העבודה והקשר שלי איתו בחודשים האחרונים לא הועילו בכלום – אבל תוך כדי הפגישה כל מה שהרגשתי כלפיו היה שאני מבין אותו, את המצב שהוא הגיע אליו, ושאכפת לי ממנו מאוד. הבנתי גם שבלי שום קשר לדברים הרעים שי' עשה ושאליו עוד יעשה, ובלי קשר לעונש שיוטל עליו, אני אמשיך ללוות אותו ולדאוג לו.

ח', מדריכה

באחד הערבים, כשישבתי עם אחת הנערות וניהלתי איתה שיחה שהתבססה בעיקר על הקשבה, שמת לי לב למשהו מעניין – למרות שהיא במצוקה איומה, ולמרות סיפור החיים הכל-כך קשה שלה, הסיפור שסיפרה לי היה קל יחסית, כאילו היא נאחזת ביצירת סיפור חיים מעודן ונורמטיבי שאיתו היא מסוגלת להתמודד. בהתחלה, הפער העצום בין המציאות שהנערות חוות לבין התפיסה שלהן את המציאות גרם לי למאבק פנימי; הרגשתי שאני נדרשת לשתף פעולה עם סיפור "מזויף", אפילו שקרי, ושהתפקיד שלי הוא להעמיד בפני הנערות מראה, לשקף להן את מצבן האמיתי. בהדרגה הבנתי עד כמה הסיפור שהן מספרות לעצמן חשוב, בלי כל קשר למציאות "האובייקטיבית". ההבנתי שלמושגים כמו אמת וקשר אין כל רלוונטיות בעבודת רחוב, ושהנכונות שלי להקשיב לסיפור שלהן, בלי לנסות לשנות או לתקן אותו, היא מפתח לתהליך של עבודה ושל יצירת שינוי.

ד', נערה, אוקטובר 2012

מי את ומה את, האם תוכלי לספר לי?, מי את, ד'?

הגעתי לארץ בגיל חמש, מאוזבקיסטן, עלינו אמא שלי ואבא שלי, הם כבר היו גרושים, הם התגרשו עוד בחוץ לארץ, אמא שלי הגיעה לפה כבר גרושה, היא היתה כבר בת עשרים ושתיים עם שני ילדים קטנים, אח שלי היה בן שנתיים כשהיא באה לפה. אמא שלי שם התחתנה עם אבא שלי בשידוך, לא מתוך אהבה, הביאה ילדים סתם לעולם. היא לא ידעה אף פעם להיות אמא. היא הכירה כאן גבר, נכנס אלינו לבית, אני לא קיבלתי את זה, כי אני אוהבת את אבא שלי, אהבתי, בסדר, התחלנו לחיות כרגיל. אותו גבר הפך להיות נרקומן, הוא לא היה בהתחלה נרקומן, אח שלו עלה על מוקש ונהיה עיוור והוא נפל לסם בגלל זה. וזהו, הגעתי לגיל שלוש עשרה, שבגיל שלוש עשרה נכנסתי לפנימייה, אמא שלי הכניסה אותי לפנימיית 'נווה הדסה', שגם שם לא הייתי כל כך הרבה זמן. גם שם הייתי פחות משנה. חזרתי לפה והתחילו קצת בעיות בבית. התחלתי לברוח מהבית, ברגע שלילד לא טוב בבית אז הוא מתחיל לברוח. התחלתי לברוח מהבית, להסתובב בשכונה, הכרתי חברים שהם בני מיעוטים.

אז אני מגיל שלוש עשרה יודעת מה זה רחוב, אני גדלתי ברחוב, ראיתי את הסמים, את ההתנהגות, הייתי מסתובבת שעות ברחוב כי זה מה שהיה לי, לא היה לי בית להגיע אליו. אז בגיל חמש עשרה נכנסתי ל'צופיה', כי הרווחה ראתה שאני מתפזרת, שאני צריכה מסגרת כי גם בלימודים פה בלימן לא השתלבתי, אז הכניסו אותי לצופיה, לא התנגדתי. בהתחלה היה טוב, קיבלתי הכל, היתי שומרת על הכללים, קיבלתי כל מה שאמרו לי. ואז קיבלתי עוד פעם את הבום הזה, של מסגרת, מסגרת, התחלתי לברוח ולברוח, בסוף נשארתי בצופיה. צופיה היא לא מסגרת לטווח ארוך, זה להסתגלות, ברחתי, ברחתי, נשארתי עשרה חודשים. על כל בריחה שלי, נוסף לי חודש של הישארות במקום.

בבריחות, לאיפה את בורחת?

לכאן, לשכונה לרחוב, עד שלא תופסים אותי המשטרה, שלא בודקים במסוף ומגלים שאני לא נמצאת בשום מקום. לבד אני לא חוזרת. אחר כך הם החליטו, הרווחה, שאני לא מתאימה למסגרת פתוחה, שאני מתאימה יותר למסגרת שיש בה כללים יותר ברורים, ושלחו אותי למסילה שזה בירושלים, מסגרת לטווח יותר ארוך. אני קיבלתי את זה לא טוב כי שמעתי שהמדריכים שם מרביצים ומתעללים, אבל לא היתה לי ברירה, לקחו אותי לשם. היתי במרחב הסגור, במגן, וגם משם הייתי בורחת. הייתי בורחת, בורחת, בורחת, עד שאמרתי וואלה, אני לבד, אין לי אמא שתעזור לי, אין לי אמא שתעמיד עורך דין. אמרתי אם אין לי, מי לי.

אמרתי טוב, אמרתי אני חייבת לעשות את העבודה כאן ולעשות את הדברים ככה שאני אצא מכאן כמו שצריך.

מה מניע אותך לברוח כל פעם?

אני לא אוהבת מסגרות סגורות, בבית כל הזמן סגרו אותי. אני לא אוהבת מסגרות, אני בורחת מהמציאות הזאת כי קשה לי. כי אני לא בחרתי לחיות ככה, אני לא רציתי לחיות ככה. אני רואה את החברות שלי שחיות בסדר, שההורים שלהם בסדר, יש בי קנאה, אבל לא קנאה שלילית, גם אני רציתי אמא כזאת, אז אני מעדיפה לשכוח את כל זה, ופשוט לברוח, לברוח, לברוח, לשים את הראש שלי במקום מתמסטל ולשכוח את הצרות שלי לרגע, ולשכוח. זה היה הפיתרון שלי. אז באמת במגן, עשיתי את התהליך שלי ועברתי בתוך מסילה לקידום. בקידום אפשרו לי לצאת בחוץ, ללמוד בחוץ, לעבוד בחוץ. כמעט ולא הייתי במסילה, כל היום. הייתי לומדת בתיכון מחוץ למסילה, אחרי התיכון הייתי הולכת לעבוד, הייתי כל היום בחוץ, כל היום. התחלתי להכיר את ירושלים, התחלתי להכיר את הרחובות שם, היו נותנים לי אפטרים, היו אומרים לי תצאי, נתנו לי כסף לבגדים. כמו משפחה כזאת.

ובאמת התחלתי ללמוד, להשלים 12 שנות לימוד, הוצאתי בגרות, לא מלאה, אבל מה שהספקתי. וזהו, ואז הגעתי לגיל 17.5, ואמרתי זהו, מיציתי, מה יש לי עוד לעשות פה, כל היום עבודה וזה, את זה אני יכולה גם לעשות בבית. דיברתי עם הרכז שלי והוא באמת הקשיב לי. אמרתי לו תראה, עברתי את כל התהליך שאתם רציתם, קיבלתי מכם הכל, אני עומדת על הרגליים, אני לומדת, עובדת, אין לי יותר מה לעשות כאן. והוא באמת הקשיב לי, הוא פנה לשופט שהיה אחראי על התיק שלי ואחרי שבוע השתחררתי והיה לי מה זה קשה, לא חשבתי שהשופט יגיד כן. אחרי שעזבתי הייתי כל שבוע חוזרת לשם והייתי יושבת שם מהבוקר עד הערב. הם אמרו לי, את הנערה הראשונה שעושה את זה, אבל אני התחברתי שם לכולם, למדריכים, למנהל, לאימהות הבית, לכולם. וגם אז, כשיצאתי בחוץ, עוד פעם נפלתי לבור הזה של הסמים, האלכוהול, החברים והחברות. כי עוד הפעם אמא שלי אישה קשה.

רגע, את יוצאת ממסילה וחוזרת לשכונה?

כן, הייתי פה חודש, ואז עברתי לירושלים. נסעתי לבקר חברה בירושלים, הכרתי אצלה ידיד שאמא שלו אישה מאוד טובה. יש לה שני ילדים, אותו בחור ועוד אח. היא עקרה, והיא תמיד רצתה ילדה, אז היא שמעה אותי, את הסיפור שלי, התחברנו, אז היא אמרה לי, את יודעת מה, אל תחזרי לאמא שלך, תישארי פה, אני אאמץ אותך. ואני בהתחלה אמרתי זה מוזר, מה פתאום אישה שאני לא מכירה רוצה לאמץ אותי? אולי יהיה פה אפילו יותר גרוע? אבל נתתי לה הזדמנות, הרגשתי, מה אני אפסיד? גם ככה אין לי מה להפסיד. באמת היה לי שם הכל, אני לא מדברת איתך על בגדים וכסף, היה לי את החום שחיפשתי תמיד, תמיד. את היחס, את המשפחה, לא היה חסר לי כלום, מבחינה פיזית ומבחינה רגשית, לא היה חסר לי כלום. עד שהיא לא נתנה לי לעבוד ואני לא רציתי להיות תלויה בה, כי לא כל החיים אני אגור אצלה.

אז רציתי לעבוד והיא לא רצתה, היא אמרה לי שהיא תביא לי הכל, שאני לא צריכה לצאת מהבית בשביל כלום. ואני רציתי לעבוד והיא לא קיבלה את זה. אז בחרתי לחזור לעיר. חזרתי לפה ועוד הפעם נפלתי. סמים, הסתובבויות, אנשים שאני לא צריכה להיות איתם, בואי נגיד, נגררתי. אנשים שאני יודעת שאני נגררת איתם, אנשים שלא מועילים לי, שלא עוזרים לי. אבל בחרתי, לא יודעת בחרתי ללכת לשם כשאני יודעת לאן זה יוביל. בחרתי כי לא היה לי למה להפסיד, אין לי כלום. אין לי חשק לכלום, אין לי חשק לקום על הרגליים, אין לי חשק. אמא שלי, אני תמיד הערצתי אותה, אבל אמא שלי תמיד נתנה לי להרגיש כאילו אני לבד. כאילו אין לי אמא ואין לי אבא, כאילו אני לבד, כאילו אני יתומה.

אמא שלי לא אוהבת את הילדים שלה. אנשים לא מבינים את זה, יש לפעמים אנשים שאני מספרת להם את זה, והם לא מבינים אותי. אנשים חושבים שאמא שלי רוצה לטובתי ואני לא מבינה את זה. אם היא היתה רוצה בטובתי לא היתי ברחוב. היא פשוט לא היתה שם כשהייתי צריכה אותה, כשהייתי בוכה. אני כשהייתי קטנה מאוד, בת תשע, עברתי התעללות מינית. והיא לא היתה שם, והיא תמיד האשימה אותי, שאני בחרתי את זה, שאני בחרתי להיות זונה. ואני לא בחרתי את זה. פשוט אמא שלי לא היתה שם בשבילי. והיא תמיד האשימה אותי בדברים קטנים, אני ניסיתי להבין אותה, אבל היא לא ניסתה להבין אותי. ועד עכשיו כל פעם שאני מדברת איתה, אני מדברת איתה יפה, אני מדברת איתה בתור בוגרת, אני אומרת לה את כל מה שהרגשתי כל השנים האלה והיא לא מבינה, היא חושבת שאני באה לרעתה וזה לא ככה. אמרתי לה אמא, אני לא באה לרעתך, אני לא אומרת לך מה לעשות, אני אומרת לך מה שאני מרגישה, אני לא רוצה שתבקשי ממני סליחה, אני פשוט רוצה לומר לך מה אני עברתי, אני לא כועסת עלייך ולא כלום. והיא לא מבינה את זה. אז אני לא יכולה להיות עם אישה שלא מבינה את זה.

אז התגייסתי, היתי שבוע בטירונות וברחתי. לא יודעת למה, לא בגלל חברות, פשוט ברחתי, לא יודעת, לא אהבתי את המסגרת. היתי עריקה, ואז נכנסתי לכלא הצבאי, היתי עשרים יום, ואז יצאתי מהצבא על נפשי. במקום צבא, אמרתי, אני אעשה משהו אחר. שמעתי על השרות הלאומי של הרווחה ודווקא התחברתי לזה. עכשיו אני עושה את השרות הלאומי ומה זה טוב לי. זה נותן לי השראה.

תוכלי לספר לי על כיצד התחיל הקשר שלך עם ע' וא', המדריכים?

אה... זה החל לפני שנתיים וחצי, אני הכרתי את א' לפני ע', הייתי גרה עם הבת דודה שלי ס' פה בשכונה. אני מכירה את א' כבר לפני הרבה זמן, יום אחד היינו למטה בשכונה וא' עבר עם ע' באוטו. בכל פעם שהוא עובר הוא עוצר, דיברנו וזה, וע' היתה איתו. וישר התחלנו לדבר, ישר התחברנו ודיברנו, וישר התחלתי לספר לה מי אני, מה אני, מה העבר שלי, ישר התחלתי לדבר איתה ואני לא נפתחת לכל בן אדם. אני, רק אם אני רואה בן אדם בפנים שהוא טוב נכנס לי ללב, אז אני יכולה לשפוך את כל החיים שלי. וזהו, מאז התחלנו לדבר כל יום, הקשר שלנו התחיל להיות יותר הדוק, וככה הכרתי אותה. עד עכשיו אנחנו מדברות, כל בעיה שיש לי אני

פונה אליה, כל עצה שאני צריכה, כל בקשה כל טענה, הכל אליה. היום אני שוכרת כאן דירה, ע' נותנת הכל, גם במובן הרגשי אבל גם במובנים אחרים. היא עזרה לי למצוא ריהוט לדירה שלי, כל מה שחסר לנו, אני חיה עם אח שלי הקטן ממני, חיפשנו מקרר ומכונת כביסה, כמעט הכל היא עזרה לנו למצוא ולהביא לדירה.

את מתארת את הקשר עם ע' כעזרה גדולה, את יכולה לומר לי כיצד את תופסת את הקשר הזה עם ע' וא', מה זה בשבילך?

כמו אבא ואמא, ע' זאת האמא וא' הוא האבא. כשהוא אומר משהו הוא ישר כזה, הוא לא מתמרח איתך, כשהוא אומר לך משהו הוא נוקט עמדה וזהו. ע' לא, ע' היא יותר גמישה, לא הצליח לך בזה, אוקיי, בואי תנסי את זה. אני תמיד פה. וא' יותר קשה, יותר ישר. את א' אני מכירה תמיד ככה. אני מכירה את א' הרבה לפני ע', הרבה לפני התכנית כאן. אז אני רגילה לזה, אני אוהבת את הגבולות שלו. הם אנשים מאוד טובים, הם מאוד עזרו לי. והם נתנו לי תמיכה שאמא שלי לא נתנה לי. אני רואה אותם, מה הם עושים ונותנים כאן לילדים ונערים וזה נותן לי עוד יותר השראה. אני גדלתי ברחוב, ויש הרבה נערים ונערים שגודלים ברחוב, הלוואי ויכולתי לעצור את זה. באמת הלוואי ויכולתי לפתור את זה, אבל אין טוב בלי רע.

היה לי קשה לנסוע כל יום לבאר שבע לשירות הלאומי, אז עכשיו אני מחפשת להמשיך את השירות הלאומי שלי כאן בעיר. בבאר שבע היתי כמה חודשים מדריכה בחוידע, וכאן אני רוצה לעבוד עם ילדים שיש להם בעיות, צרכים מיוחדים. אז עם ע' אנחנו מבררות מה האפשרויות כאן.

לא מזמן, למשל, אמא שלי רבה עם אחי, בעלה של אמא שלי התערב, נתן לו מכות, פתח לו את הראש. זה היה בלילה, ממש התפרקתי באותו הרגע ולא ידעתי למי לפנות. התקשרתי לע' בשתיים בלילה, היא לא באה באותו רגע, אבל היא עזרה לי, היא דיברה איתי שעה וחצי בטלפון, היא הרגיעה אותי והלכתי לישון רגועה. יום למחרת היא הגיעה אליי, היא התקשרה והגיעה אליי מוקדם בבוקר, היא באה לעזור לי ואחי ונתנה לנו צ'ק בשביל בגדים ודברים שאולי נצטרך. וגם מהצ'ק הזה לא ראינו שקל, הוא ישר הלך לאמא שלי. כי אמא שלי אמרה, אם את רוצה לחיות בבית שלי, את צריכה להביא לי משכורת כל חודש. אז לא היתה לי ברירה והייתי מביאה לה כסף. הצ'ק הזה, לא רציתי לקחת ממנו שקל, כי רציתי לקנות לאח שלי בגדים, אין לו בגדים ואמא שלי לא קונה לו. והכל הוא קונה לעצמו. אז רציתי לקנות לו בגדים והיא לקחה את כל הכסף הזה, אז חבר שלי קנה לו בגדים. וזהו. אני, מה שיש לי בעולם הזה זה אני והאחים שלי. יש לי את בוריס אחי, בן שש עשרה וחצי, ועוד שניים קטנים שחיים אצל אמא שלי מהבעל הזה שלה, וזהו זה מה שיש לי. השניים הקטנים זה מהאבא החורג ואני ואחי מהאבא האמיתי. אז ככה שאני ואחי האמיתי אנחנו הכי קשורים בעולם. אין לי אף אחד אחר בעולם, מלבדו אין לי אף אחד, רק אני והוא ביחד.

אבא שלי לא עזר לי בשום דבר. הוא נמצא כאן בעיר, יש לו אישה וילדים, לא שלו, והוא אף פעם לא עזר לנו בכלום. גם כשהייתי ברחוב, הייתי באה לאבא שלי והוא היה אומר לי, לכי חפשי חברה שתשני אצלה. אז העדפתי לא ללכת אליו. הוא אמר לי שכל פעם שאני באה אליו אני צריכה כסף, כסף, אבל לא, אני באה אליך כי אני צריכה גם לדבר, אתה אבא שלי. אתה לא חייב אבל אתה אמור לעזור. אני הבת שלך. הוא בכלל לא היה רלבנטי בחיים שלנו, הוא בכלל לא היה בקטע של משפחה. אף פעם, אף פעם לא ראיתי אותו תורם משהו. אפילו מזונות הוא לא היה משלם לאמא שלי. עכשיו קשה להגיד את זה, אבל אין לי אבא ואין לי אמא, כלומר מבחינה פיזית יש לי אמא ואבא, אבל ככה אני מרגישה, שאף פעם היו לי הורים.

והחיים שלך היום?

מבחינת דרך החיים שלי, הרבה דברים השתנו. אני תפסתי את המסלול שלי ואני יודעת היום שאני צריכה לעבוד מאוד קשה בשביל להגיע למטרה שלי. ואני רוצה להגיע למטרה הזאת. אני רוצה להצליח.

איפה תהיי בעוד שבע שנים, בגיל עשרים ושבע?

אני רוצה לעבוד בחינוך עם ילדים, ואת מה שלא היה לי בילדות אני רוצה להעניק לילדים שלי. גם אם הילדה שלי תהיה זונה, נרקומנית או אני לא יודעת מה, תמיד שהדלת שלי תהיה פתוחה. אני בחיים, בחיים לא אגיד לילד שלי תסתלק לי מהבית, כי זה לא הבית שלי, זה הבית שלהם, של הילדים שלי. אני לא אוציא אותם ואסלק אותם בחיים מהבית. אם אני אגיע למטרה שלי, להיות מדריכת חינוך, זה בזכות ע', המדריכה, היא ההשראה שלי, אני מעריצה אותה. היא אישה גדולה.

אני מבינה שע' מלווה אותך ותומכת בך, האם זו תמיכה גם במובן המשפחתי, האם התמיכה הזאת באה לידי ביטוי בתחומים נוספים בחיים שלך?

אמא שלי לא אוהבת את ע' כי היא לא אוהבת אנשים שעוזרים לי. היא אומרת שאני צריכה להתמודד עם הדברים שלי לבד. גם אחי בהתחלה לא אהב את ע' כי הוא לא אוהב עובדים סוציאליים והוא חשב שע' היא עובדת סוציאלית ושהיא מהרווחה. ולקח לו איזו שנה, הוא לא היה מדבר איתה, הוא היה ממש שונא אותה. אבל אחר כך הוא נפתח. גם לו קשה, הוא עבר הרבה דברים, בילדות שלו הוא היה בורח, גונב, עכשיו יש לו ארבעה משפטים, באמת חיים קשים. אז לקח לו זמן להיפתח. אבל כשהוא ראה שע' באמת איתו, איתנו ולא נגדנו, אז הוא התחיל לאהוב אותה. הוא תמיד שואל מה שלומה. הוא זה שתמיד אומר לי, לא דיברת איתה, תמסרי לה ד"ש.

למה הכוונה בכך שאמא שלך לא אוהבת אנשים שעוזרים לך?

אמא שלי היא אישה קשה. אחרי שלקחתי את הדירה ואחי בא לגור איתי, היא באה ואמרה לי שהיא תעזור לנו בכל מה שאנחנו צריכים. אני לא מבינה איך היא לא מבינה שאנחנו לא היינו צריכים להגיע למצב שאנחנו ברחוב, הרי בגללה אנחנו במצב הזה. היא אומרת שהיא תעזור רק אחרי שאנשים עוזרים לי. אמא שלי יש לה אינטרס של כסף, כל מה שהיא רוצה זה כסף. אם אין כסף היא לא תעזור. אמא שלי יכולה היום סתם, לצאת לבלות ולהשאיר את הילדים שלה בבית בלי אוכל בלי כלום. לפני שבועיים היא נסעה לאילת והשאירה אותנו הילדים, אותי ואת האחים שלי בלי כסף לאוכל, בלי כלום, ואמרה לנו תסתדרו. בסוף הסתדרתי עם כסף לאוכל, אני תמיד מסתדרת. הסתדרתי, קניתי אוכל, לא לי, לאחים שלי שיהיה להם, אני יכולה גם חמישה ימים לא לאכול, העיקר שיהיה להם.

תודה רבה....

ד', נער, מרץ 2011

לספר לך רקע עליי?

כן, אם אתה רוצה.

טוב, אני מכיתה ז' עד כיתה ט' לא הייתי לומד. היתי ילד בעייתי, לא אהבתי ללמוד, תמיד הייתי מסתובב בחוץ, עם כל העבריינים כאן בשכונה, היה לי קטע של לפרוץ למקומות, לגנוב. ההורים שלי לא יכלו לעזור לי, אבא שלי עבר תאונת דרכים. לא היה לי קשר טוב איתו בכלל, אמא גם כל היום עובדת וגם איתה לא היה לי קשר. שתי האחיות שלי לא בבית עובדות ולומדות, וזהו, הייתי עושה מה שבא לי, לא רואה אף אחד, עושה שטויות כמו שאמרת.

למה הכוונה עושה שטויות?

שטויות, גונב, פורץ, רב מכות, שותה הרבה, מטייל, לא לומד.

איזו תאונה אביך עבר?

תאונת דרכים. רכב נכנס בו, העיף אותו מהכביש, שבר את עמוד השדרה, הוא עדיין יכול ללכת. שבר את עמוד השדרה בשני מקומות, שמו לו ברזלים בגב, קשה לו ללכת, הוא כבר שלוש שנים בבית, לא עובד, הוא כאילו לא אותו בן אדם. אחרי התאונה הוא כמעט ולא אבא שלי, הוא בן אדם שונה. התאונה שינתה אותו, הטראומה. לפסיכולוג ופסיכיאטר הוא לא הולך, הוא לא הולך לטיפולים, הוא יושב בבית, קשה לו, כואב לו. הוא לא עושה כלום. אני בא הביתה, אני מבשל, אני עוזר לו. פעם הוא היה יכול לעשות הכל לבד, היום הוא תלוי בנו.

הוא תלוי בנו ולא אנחנו תלויים בו, הוא היה פעם המפרנס הראשי. הוא מאוד השתנה מאז התאונה. חוץ מזה, אני ואבא שלי לא בקשר טוב. אנחנו לא מתקשרים, לא אכפת לו ממני. אם למשל מתקשרים אליו מבית הספר ואומרים לו הבן שלך לא בא לבית הספר, לא אכפת לו. הוא בא אליי אומר לי, תעשה מה שאתה רוצה, חיים שלך. ולפני זה אבא שלי ואני, היינו בקשר חזק כזה.

במה אמא עובדת?

במפעל, היא מפעילה מכונה, זה 12 שעות עבודה, לא יודע אם אפשר לקרוא לזה עבודה, זו עבודת פרך, לעבוד כמו חמור.

האם שירותי הרווחה עוזרים לכם?

הם עוזרים קצת, משלמים קצת, הם עוזרים כמה שאפשר, במינימום.

אתה יכול לספר מתי הכרת את א', המדריך?

את א' אני מכיר מגיל קטן. מגיל 7 הוא מכיר את המשפחה שלי. יום אחד, לפני שנה וחצי בערך, אמא שלי נסעה עם אשתו של א' באוטובוס. אמא שלי סיפרה לאשתו שתפסו אותי על פריצה, שיש לי תיק פלילי והיא לא יודעת איך לסגור אותו. זו לא פעם ראשונה שפרצתי, אבל בכל שאר הפעמים פשוט לא תפסו אותי. שבוע אחר כך א' בא דיבר איתי: הוא אמר לי, תקשיב, אתה צריך לתפוס את עצמך בידיים, אתה צריך להפסיק עם כל השטויות האלה. מה זה ייתן לך. הוא היה מגיע לבקר אותי בבית הספר, לבדוק שאני לומד. המשכתי עם השטויות האלה, גם אחרי שהוא דיבר איתי, אמרתי לעצמי מה אכפת לי מזה שאכפת לו.

בן כמה אתה כיום?

שבע עשרה. ולאט לאט א' התקרב אלי, היינו נפגשים הרבה, עד שהחלטתי לקחת את עצמי בידיים. התחלתי ללמוד. בשנה הראשונה כמעט ולא למדתי, היה לי קשה ולא ידעתי איך ללמוד ולא היה לי בסיס של למידה. אבל אחר כך התחלתי ללמוד יותר ברצינות ובזכות זה עברתי את כל הבגרויות של כיתה י', לא בציונים מי יודע מה, אבל עברתי את הכל. עשיתי את זה וזה משמעותי, ממצב של כלום להגיע למצב שאני לומד. אני רוצה בחירה בנוגע למה שאני רוצה לעשות בעתיד. אני לומד בבית הספר מקצוע, חשמל. משום מה בחשמל אני ממש מצליח, אני ממש קולט את החומר. אני רוצה להמשיך י"ג, י"ג, נראה אם זה יהיה אפשרי.

בינתיים הולך טוב, א' ממש לוקח אותי בידיים. בתחילת השנה היתי לדוגמא צריך כסף, ואני עובד אצלו עכשיו בשביל הכסף. כשהיתי באמת לחוץ בכסף הוא אפילו עזר לי מכספו. אמרתי לך, אבא לא עובד, לאחר התאונה, אמא עובדת לבד, יש לי עוד אח קטן שצריך לגדל. והמצב הכלכלי לא ממש טוב. אז בינתיים אני עובד אצל א' במסעדה, ואני לא רוצה לבזבז את ההזדמנות. במקום זה יש לי כסף, אני לא צריך לגנוב שום דבר, אני אפילו לא חושב על

לגנוב, יש לי כסף שאני מרוויח ואם אני צריך משהו אני הולך עם הכסף שלי וקונה. אבל את רוב הכסף אני נותן לאמא.

באלו מקצועות אתה חזק בבית הספר מלבד חשמל?

אנגלית, ספרות, תנ"ך.

אתה יליד הארץ?

כן.

אתם ארבעה אחים ואתה השלישי?

כן.

ספר לי קצת יותר על הקשר שלך עם א', כיצד אתה רואה את הקשר שלך איתו?

א' בשבילי הוא כמו אבא. אני בא אליו עם כל בעיה קטנה שיש לי. הוא יעזור לי בכל דרך שיוכל אם זה כסף אז חוץ מהעבודה יש מצבים שהוא נותן לי מכספו. אבל הוא תמיד מוודא שהכסף הולך למטרה טובה, שאני לא הולך לקנות עם זה שתייה או לבזבז את זה על שטויות. גם בלימודים, זה משהו שאף אחד לא נתן לי. לא ההורים, לא המורים, חלק מהמורים משתדלים, אבל אף אחד לא תומך בי כמוהו.

למה הכוונה?

תראי, זה חשוב, חשוב לי שמישהו יגיד לי כל הכבוד, תמשיך ככה. מבחינת בית הספר אני עוד תלמיד, אבל קשה לי, אני לא יודע מה זה להיות תלמיד ואיך ללמוד כמו שצריך, רקבשנה שעברה התחלתי ללמוד. אמא בכל מנסה לעזור, אבל לא יכולה לעזור הרבה. גם אבא לא. יש לי אחות אחת שלומדת עכשיו לפסיכומטרי, אני לקוח ממנה דוגמה, היא רוצה ללמוד רפואה, אני רוצה ללמוד חשמל. אלה שני דברים שונים חשמל ורפואה, אבל בכל זאת שני דברים שצריך ממש להשקיע ולהתמיד בהם על מנת להצליח. א' לדוגמה מתקשר אליי כל יום, אומר לי איך אתה לומד? מה שלומך? איך היה בבית הספר? הגעת לכל השיעורים? לא הברזת? אני אומר לו, לא, לא הברזתי ואני לומד. והוא גאה בי, הוא מראה תחושה של גאווה והוא כמו אבא. הוא סוג של משפחה.

במה אתה שונה היום דעתך ממי שהיית לפני שנתיים?

שני אנשים שונים. התבגרתי מאז, הבנתי מה אני צריך בחיים, הבנתי מה אני רוצה לעשות בחיים. הבנתי איך, הבנתי שאם אני צריך ממי לבקש. פעם לא היה אכפת לי מכלום, לא היה לי אכפת מה יהיה בעתיד, מה צריך לעשות. איכפת היה לי רק מהיום, איך אני עובר את היום. היום אני חושב על העתיד, מה אני רוצה לעשות בצבא.

ומה אתה רוצה לעשות בצבא ?

לעסוק במקצוע חשמל, לחתום קבע. ואני רוצה י"ג, י"ג בבית הספר.

אני אתן לך עוד דוגמה בקשר לא'. רוצים להעיף אותי מהכיתה שלי. אני מגיע לבית הספר ב- 08:20, כי יש לי גם אח קטן שאני צריך לקחת לבית הספר, צריך לקום, להעיר אותו, להלביש אותו, להכין לו אוכל. אני תמיד מגיע לבית הספר ב- 08:20, ובית הספר לא מוצא חן בעיניו שאני בא ב- 08:20 והם עושים מזה סיפור. אמרתי להם והסברתי להם למה אני מאחר, והם כאילו לא אכפת להם. ואם אני בא בלי תלבושת, אז אני אומר להם, התלבושת בכביסה, מה אני לא אבוא לבית הספר בגלל תלבושת? אבל לא אכפת להם, שולחים אותי לבית חזרה. גם המחנכת לא מבינה אותי. היא יודעת מה קורה אצלי בבית ועדיין היא לא עוזרת לי להסביר למנהל ולשאר המורים שאני לא מאחר כי אני לא רוצה להגיע, אלא כי אני מוכרח לעזור בבית. היא לא מבינה שאני מתקשה להשלים את כל החומר שלא למדתי, שאני מנסה, שאני משקיע באמת. ועכשיו א' מנסה לעזור לי, הוא מגיע כמעט כל יום לבית הספר ומדבר עם המורים ועם המנהל והמחנכת. אני מקווה שהם יבינו.

קרה שנועצת במדריכים על מנת להתמודד עם דברים בבית ?

כן, כן, כפי שאמרתי לך, עם אבא אני לא מסתדר, אמא כל הזמן בעבודה. כשאני נמצא בבית אני לא ממש מדבר איתם על כלום. אין לי תקשורת עם ההורים שלי בכלל. בזמן האחרון גם רבתי עם אבא שלי. א' מכיר את אבא שלי, הוא בא ודיבר איתו, וזה עזר, עכשיו אנחנו סוף סוף מדברים, זה היה לפני איזה חודשיים ומאז לא רבנו. אבא שלי תומך בי סוף סוף. אם אני צריך משהו, אבא שלי נותן לי, אומר לי כל הכבוד, אני גאה בך. פעם היינו כל המשפחה יושבים ואוכלים, אבא שלי היה משפיל אותי ליד כולם. היה אומר לי, תראה אתה ככה, תראה כמה קיבלת, תראה אתה כישלון, היה יורד עליי, צוחק עליי. הייתי קם והולך, למה שאני אשאר ואסבול את זה? עכשיו אנחנו יושבים לארוחה, הוא אומר כמה הוא גאה בי ליד כולם. אם א' לא היה מדבר איתו, המצב היה נשאר כמו פעם. עכשיו המצב יותר טוב. אבל עדיין קשה, אני לא רואה את אמא, אני מנסה כמה שיותר לעזור לאמא שלי. קשה לה. אני מנקה את הבית כל פעם, היא חוזרת מהעבודה עייפה, אז אני דואג שהבית יהיה נקי בשבילה. עוד משהו, א' פוחד שאני אחזור עוד פעם לטייל, להסתובב ברחוב, ואנחנו מסיימים לעבוד בשעה מאוחרת. אז הוא יודע שאני יכול ככה ללכת במקום לבית, לטייל או לשתות, ואז יום למחרת לא ללכת לבית הספר או לעבודה. אז הוא מסיע אותי לבית לוודא שאני נכנס הביתה, לוודא שאני לא עושה שטויות. עוזר לי.

הוא גם עזר לי להבין מי החברים שלי באמת, מי החברים שאני צריך. החברים שהייתי מסתובב איתם פעם היו מדרדרים אותי למכות, לגניבות. היום אני רואה אותם ברחוב ואומר שלום, הם שואלים אותי אם בא לי לצאת, אז אני אומר להם שאני עסוק, שאני עובד. מבחינתי היום יש לי חברים שעוזרים לי. כאלה שלא מדרדרים אותי, חברים שאיתם לא רבים והולכים

מכות, לא שותים, רק באירועים ובחגים. חברים כאילו את יודעת שהם עוזרים באמת. היום אני יודע מי באמת חבר ומי לא. אני כבר מבין מי באמת רוצה להיות חבר שלי, מי באמת רוצה לעזור לי ומי רק רוצה לנצל אותי.

אתה מדבר על הרבה שינויים בחיים בשנה האחרונה. איך אתה רואה את עצמך היום, לדוגמא בלימודים, בחיים?

אני מרגיש שהתבגרתי, אני רואה שיש לי יותר ביטחון לקחת יותר החלטות בעצמי. פעם אם הייתי מתחיל משהו והייתי רואה שלא הולך, הייתי פורש, עוזב הכל. היום אני מתעקש, רצייתי להפסיק לעשן, אז אני מפסיק, קשה לי, אבל אני רוצה להצליח. פעם למשל, לא יכולתי להרשות לעצמי לקחת את אמא שלי לקניון, לקנות לה קפה, לפנק את אמא שלי ביום כייף. היום כשיש לי את הכסף, אני עושה כמה שאפשר. אני רואה את אמא שלי שמחה, היא רואה אותי, היא מחייכת, מחבבת אותי, זה כאילו לא יודע, זה יותר ביטחון ויותר אושר. אם לא היה א', אני לא יודע מה היה היום, הייתי ממשיך כמו פעם כנראה. מטייל כל היום בחוץ, לא לומד, יושב בבית כל היום, כלום, כלומניק. היום, גם בגלל שיש לי כסף, אני עוזר לבית לא רק מבחינת אמא, אני רואה את אבא שלי לא יכול ללכת למרכז לקנות מצרכים, קשה לו ללכת, קשה לו לסחוב. אז אני הולך וקונה, כל יום, אני מארגן את אחי, שולח אותו לאוטובוס, חוזר הביתה, פותח את המקרר מסתכל מה חסר, רואה ירקות שחסרים, אני יודע כבר לכבס, הכל אני יודע. אני הולך למרכז, קונה את מה שחסר, מסדר, ככה אני יודע שלא יהיה חסר שום דבר בבית. ככה תמיד רצייתי ששום דבר לא יהיה חסר בבית ואני דואג לזה. אני גם עוזר לאחי מבחינת לימודים, אני יושב ולומד איתו, זה קצת מעצבן לשבת עם אח קטן וללמוד, אבל זה בסדר כי אני יודע שאני עוזר לו. עד שהוא מבין, עד שהוא לומד, אבל כשהוא לומד אני מבסוט. לפני שבועיים הוא הביא תעודה לבית, לא ההורים הסתכלו, אני מסתכל ראשון, מחייך ומחבק אותו כולי מאושר, הנה עזרתי לו קצת, אולי לא הרבה אבל עזרתי.

מה נגמר, אין לך יותר שאלות כאילו? דווקא היה טוב, אם תרצי לשאול עוד, אני אשמח לענות לך.

באורח מסורתי, עבודת רחוב נתפסת כמלאכה חברתית-חינוכית שנועדה לסייע בראש ובראשונה לנערים; הן הספרות המקצועית הרלוונטית, והן המוסדות האמונים על טיפול בבני נוער, נוטים להתייחס לנערים כאל אוכלוסיית היעד המרכזית של עבודת הרחוב. הסיבה המרכזית לכך היא שמצוקתם של נערים, המלווה לעתים קרובות באלימות, פשיעה, פגיעה ברכוש והתנהגויות המוגדרות כבלתי-נורמטיביות, בולטת יותר בהשוואה לנערות, ולפיכך היא נתפסת כראויה יותר להתייחסות. יתר על כן: בשעה שנערים נוטים להחזיק את מצוקתם באמצעות מגוון של פעולות גלויות, התובעות תשומת לב ומענים מצד הממסד, מצוקתן של נערות לובשת לעתים קרובות צורה של הרס עצמי, ולפיכך היא נותרת סמויה מן העין. עקב כך, מצוקתן של נערות נתפסית, שלא בצדק, כדחופה או קשה פחות, או כמי שאינה מאיימת על החברה – ומכאן הנטייה להפחית מחשיבותה ואף להתעלם ממנה.

היכרותנו עם נערות בקצה הרצף לימדה אותנו כי מצוקתן אינה חריפה פחות מזו של הנערים. למעשה, במובנים רבים היא אף חמורה יותר. נערות בקצה הרצף הן קרבנות לא רק של עוני ושל שוליות חברתית, אלא גם של שוליות מגדרית; לא אחת, עובדת היותן נשים היא חלק בלתי נפרד ממה שמגדיר את מצוקתן או מחריף אותה: מן העבר האחד, נערות בקצה הרצף חוות ניצול, כאב והשפלה, לעתים בלתי נסבלים, הקשורים במישרין להיותן נשים; מן העבר השני, הן נוטות להפנים את העמדה הגברית והממסדית לפיה הן אשמות במצבן, הפנמה המייצרת מעגל קסמים אכזרי של שנאה עצמית ושל והרס נפשי. בנוסף, נערות סובלות מהיעדר תשומת לב מוסדית וטיפולית מספקת. כאמור, הואיל ומצוקתם של נערים גלויה ופומבית יותר, ומאחר והיא נתפסת כמסוכנת לחברה בכללותה, הרי שהיא גם זוכה להתייחסות ולמענה. מצוקתן הסמויה של נערות, המכוונת בראש ובראשונה להרס עצמי, מצמצמת את נראותה – ואגב כך מאפשרת למוסדות הרווחה והטיפול להתעלם ממנה.

פרויקט "בראש אחר" נועד בין השאר להפוך את הקערה המגדרית על-פיה, באמצעות התייחסות מקיפה, עקבית ועיקשת, למצוקתן של נערות בקצה הרצף; באורח מעשי, מלכתחילה ובהגדרת הפרויקט, הן קבוצת המדריכים והן קבוצת בני הנוער שעמם נוצר הקשר, התחלקו באורח שווה בין גברים לנשים. עיקרון ההמודדות הרציפה עם ההיבט המגדרי של עבודת הרחוב הציב בפני המדריכים – ובעיקר המדריכות – קשיים ייחודיים: ראשית, הדרך אל הנערות ארוכה ומפותלת יותר, פיזית ונפשית גם יחד. בניגוד לנערים, המרבים לשהות במרחב הציבורי, נערות נוכחות פחות, ולפיכך דרושים שהות, סבלנות ואורך רוח, וכן היכרות מעמיקה עם השכונה, כדי להתוודע אליהן. בנוסף, לעתים קרובות קשה יותר לזכות באמון ולקשור קשרים משמעותיים עם נערות, שנוטות לא רק להיות סגורות מאוד, אלא גם לתפוס עצמן כמי שלא ראויות כלל לאהבה, חום או תשומת לב. שנית, המפגש עם נערות בקצה הרצף מעורר אצל מדריכות תחושות קשות של זעם, תסכול וחוסר אונים: המצוקה שלהן, דוקא מפני שהיא מופנית פנימה ומתבטאת בין השאר בהרס עצמי, מייצרת

הזדהות, שכמעט ואינה מוכרת – ודאי לא בעוצמה כזו - בעבודה עם נערים; האדישות, ולעתים האטימות של הממסד למצוקתן של הנערות, מייצרים תחושות של תסכול וכעס; בנוסף, מדריכות פוגשות בעבודתם גברים – נערים, בני משפחה ודמויות בשכונה - שלא אחת פוגעים בנערות במישרין או בעקיפין, מפגש המייצר שורה של דילמות רגשיות ומקצועיות; ולבסוף מתעוררים גם קשיים בעבודה עם מדריכים גברים, שלא תמיד רגישים או מודעים מספיק להקשר המגדרי של עבודת הרחוב.

י', מדריכה

השהות היומיומית והממושכת ברחוב הרגילה את האנשים לנוכחות שלי ואפשרה לי להתקרב לנערות ולעולמן. אחד הדברים שלמדתי היה שלפחות בשלב הראשון, כדי להגיע אל הנערות שאותן אני מחפשת, עלי לרכוש את אמונם של גברים דומיננטיים, שלפעמים שימשו מעין מתווכים ביני לבין הנערות, אותן נערות שקשה היה לאתר ברחוב. מצד אחד, התיווך של הנערים הבהיר לי שהנערות הללו נמצאות במצוקה קשה כל-כך עד שאיני מצליחה אפילו לראות אותן ברחוב, מה שיוצר את הרושם שהן פשוט לא קיימות. הבנתי גם שנערות שראיתי, לפחות בהתחלה, הן לא באמת אלו שהכי נזקקו לעזרתי. בו בזמן, הקשר עם הנערים, גם אלה שדרכתי הגעתי לנערות, הלך ונעשה מסובך יותר. הרבה פעמים אלה היו אותם נערים שפגעו והתעללו מינית בנערות שהייתי איתן! זה עורר אצלי תחושות אימות של כעס ושנאה כלפיהם.

ע', מדריכה

הפעמים המעטות בהן ראיתי נערות ברחוב היו כשנערה אחת הסתובבה עם קבוצת נערים או פה ושם כשראיתי נערה שרצה מכניסה של בניין לרכב שאסף אותה. זו היתה תופעה מוכרת בשכונה שבה עבדתי – נערות, לפעמים בנות 12 או 13, היו מקיימות יחסים עם גברים מבוגרים, לעתים קרובות בתמורה לבגד, בושם או מתנה אחרת. הן לא היו זונות במובן המקובל של המונח – בשבילן, זו היתה לעתים קרובות הדרך היחידה לזכות בכיטחון או בחיבה. אבל זה היה הרסני מאוד – הגברים הרביצו להם, השפילו אותן, ומה שהיה חמור לא פחות זה שהן הפכו מנודות בקהילה עצמה. כשדיברתי עם עובדות סוציאליות הן היו אומרות לי שאין מה לעשות, או שאי אפשר לעזור להן, שצריך להכניס את הנערות למעון סגור אבל אין שום סיכוי שזה יקרה. מטפלים גברים נהגו לגלות אדישות, או להאשים את הנערות. הן אפילו לא הבינו הרבה פעמים על מה אני מדברת. זה יצר אצלי תחושה עמוקה של בדידות – מצד אחד, החשיפה למצוקה של הנערות, ומצד שני הידיעה שהממסד לא רואה אותן או שהוא אדיש למצבן.

ח', מדריכה

לפני כמה שבועות אמרתי לאפרי, מנהל התוכנית, שאני רוצה לעבוד רק עם נערים. קשה לי לראות את ההרס העצמי של הנערות, לראות אותן הופכות לרכוש של גברים שמתעללים בהן. אני לא מסוגלת יותר להיות במקום שבו אני רואה את זה ולא אומרת כלום. הנערים לא מתעללים בעצמם, לא פוגעים בעצמם, יותר נוח לי לראות אותם עושים דברים לאחריים, גם אם אלה דברים קשים. אני לא יכולה להגיד שום דבר, מפני שאני יודעת שכל מה שאני אגיד לא באמת יעזור.

י', מדריכה

לפני כמה חודשים פקיד הסעד והעובדת הסוציאלית ניסו בדחיפות להשיג את א', נערה בת 17, שהיה חשש שהיא מתה ממנת יתר. הן היו כמובן מבוהלות, גם בגלל שלא היה להן מושג איפה לחפש אותה ולמי לפנות. הן כמעט לא הכירו אף אחד בשכונה, ומי שהן כן הכירו לא רצה לעזור להן. ואז, אחרי כמה שעות, פקידת הסעד התקשרה אלי. כמה דקות אחרי שהיא התקשרה כבר תפסתי את א' בטלפון – הסתבר שהיא באמת התמוטטה מסמים כמה שעות קודם, אבל הצליחה להגיע הביתה. זו היתה נקודת ציון בעבודה מול הממסד - אחרי שנתיים של עבודה, פתאום הן הבינו שאולי בכל זאת יש משמעות לעבודה שלי עם הבנות. מאז דברים התחילו להתשנות, אם כי מאוד לאט. קיבלתי תלויים לקנות לבנות בגדים ומצרכי מזון בסיסיים, פקידת הסעד מתקשרת אלי מדי פעם, ואנחנו אפילו נפגשות מעת לעת. אני מקווה מאוד שזה יילך ויתפתח.

פרק שישי: עבודת רחוב ורב-תרבותיות

רובם המכריע של הנערים והנערות שהשתתפו בפרויקט "בראש אחר" השתייכו לקהילות מיעוט בחברה הישראלית, ורבים מהם היו מהגרים או בניו למשפחות מהגרים. לפיכך, נדרשנו להתמודד כל העת עם דילמות ואתגרים הנוגעים לסוגיות של רב תרבותיות, ולתת את הדעת להגירה ולקשיים שלעתים תכופות מתלווים אליה: שוליות חברתית, היעדרה של תחושת ערך עצמית וחברתית, המפגש הסבוך בין התרבות אליה משתייכים בני הנוער לבין התרבות הדומיננטית, התפרקותן של המסגרות המשפחתיות והקהילתיות, וכן הלאה. מן העבר האחד, התוכנית נועדה מראשיתה לתת מענה לקשיים הנובעים מסיטואציות של הגירה ומעבר בין תרבויות, תוך בחינה מתמשכת של הקשר בין מצוקתם של בני הנוער לבין השתייכותם התרבותית. מן העבר השני, לא פנינו למהגרים ולבני מהגרים בתור שכאלה, והשקענו מאמץ מועט יחסית באיתורם של בני נוער המשתייכים לקהילות מיעוט או מהגרים. באורח פרדוקסלי, הסיבה לכך פשוטה: מראשיתה של העבודה, הסתבר כי נערים ונערות אלו מאכלסים את המרחבים הגיאוגרפיים והתרבותיים בהם התקיימה התוכנית, ולפיכך אך טבעי היה שהמדריכים והמדריכות יבקשו את קרבתם ואת אמונם. במלים אחרות, עבודתנו העניקה משנה תוקף לזיקה בין הגירה לבין מצוקה, שוליות חברתית וחיים בקצה הרצף, זיקה ששבה והתגלתה מתוככי ההתנסות עצמה ובאמצעותה.

כאמור, עבודת רחוב מוכוונת הגירה נדרשת להתמודד בכנות עם סוגיית ההבדלים בין תרבויות. תחום אחד של שאלות הנובעות ממחובות זו נושא אופי עקרוני ואתי: מהן הדרכים הראיות ליצירת קשר בעל משמעות עם נערים ונערות המגיעים לקהילות ומתרבויות מגוונות, ובכלל זה חברות שבהן נורמות ההתנהגות שונות במידה ניכרת מאלו שנתפסו בעינינו כרצויות? האם ניתן לגלות רגישות תרבותית ועדיין לדבוק בנורמות וערכים הנתפסים בעינינו כחשובים או כעדיפים על פני אחרים? כיצד משלבים בין כבוד אמיתי לתרבות אליה משתייכים בני הנוער, לבין השאיפה לחלץ אותם, ולו גם באורח חלקי, מעולם הערכים והמושגים מהם הגיעו? איך מצמצמים את השפעתם של דעות קדומות, סטריאוטיפים והנחות מוקדמות, בניסיון ליצור קשרי אמן מחוללי שינוי? וכיצד להימנע מפטרנליזם, המאפיין לא אחת את המפגש בין תרבות דומיננטית לתרבות מיעוט? תחום נוסף של שאלות נושא אופי פרקטי יותר: מהן הדרכים האפקטיביות ביותר לסייע למצוקה הנובעת בין השאר מהגירה ומשוליות חברתית? האם, כדי למלא את תפקידם בהצלחה, על המדריכים להשתייך בעצמם לקהילות ממנה מגיעים בני הנוער, או שמא רקע ומוצא שונים עשויים להתגלות דוקא כעדיפים?

באשר לשאלות הראשונות, השתדלנו לפעול בשתי דרכים מצטלבות: מחד גיסא, לגלות רגישות לתרבותם של בני הנוער, ובכלל זה להבדלים בינה לבין הרקע התרבותי של רבים מן המדריכים והמדריכות. השתדלנו לקיים הליך של מחשבה מתמדת על הפעילות ועל

משמעותה, ובכלל זה לתת את הדעת להנחות התרבותיות העומדות בבסיס מעשינו. מאידך גיסא, סירבנו ליפול טרף למלכודת הספק ואובדן קני המידה: אף שמנהגים מסוימים עשויים להיות מקובלים ואף רווחים בתרבויות מסוימות (כמו למשל הכאת ילדים או נישואין מוקדמים), אין לנו ספק שראוי להתנגד להם בנחישות. במלים אחרות האמנו, ואנו עדיין מאמינים, שרגישות רב-תרבותית אין פירושה קבלה ללא תנאי של מכלול הערכים והנורמות המקובלים בכל אחת מן התרבויות שבקרבתן פעלה התוכנית, כי אם התמודדות רציפה וכנה עם מכלול השאלות והקשיים הכרוכים בסוגיית המפגש בין תרבויות.

שאלת השתייכותם של מדריכי התוכנית לתרבות בקהילה שבה פעלו העסיקה אותנו רבות. כדי להיענות לאתגר זה יצרנו מודל הדרכה זוגי, שעל-פיו אחד מן המדריכים היה בן בית בתרבות הדומיננטית בקהילה, ואילו השני הגיע מתרבות אחרת. קיווינו שכך יעלה בידינו הן לתת מענה לצרכים הייחודיים של בני הנוער, ככל שצרכים אלו קשורים לעולמם התרבותי, והן לספק נקודת מבט חלופית, הנסמכת על נורמות שונות מאלו הנהוגות בקהילת המוצא, ובכך ליצור הלכה למעשה מרחב אמיתי לדיאלוג בין מספר תרבויות (הרחוב, התרבות הנקלטת והתרבות הישראלית הקולטת). למודל זה היו כמה יתרונות: ראשית, הוא הרחיב במידה ניכרת את יכולתו של המדריך בן התרבות המקומית לייצר קשרים משמעותיים עם בני הנוער ולהבין לעומקם את הקשיים עמם התמודדו. שנית, למודל היתה משמעות רבה ביצירת אמון ושיתוף פעולה בין המדריך למשפחותיהם של בני הנוער ולקהילה - היות המדריך היה בן-בית תרבות המקומית, דבר שבא לידי ביטוי גם באמצעות היכרות מוקדמת את הקהילה, מוסדותיה ורבות מהמשפחות המתגוררות בה, כך בעובדה שהוא לא רק חש עצמו אלא גם נתפס כמי שמכיר אותה ומכבד את כלליה, אפשרה לו לשמש דמות מתווכת בין בני הנוער ומשפחותיהם לבין הממסד והחברה. לא פחות חשוב, היכרותו של המדריך עם הקהילה והמשפחות אפשרה לו לשמש מגשר בין בני הנוער לבין הוריהם; נוכחותו של המדריך והאמון שהוא נהנה מהם אפשרו לו לתווך בין ילדים להוריהם, ולשקם את הקשרים ביניהם, שלא אחת נפגעו קשות כתוצאי מקשיי הגירה והתאקלמות. בנוסף, המודל תמך בטיפוחו של דיאלוג פורה בין שני המדריכים, שנקודות המבט השונות שלהם העשירו האחת את השנייה ותרמו ליכולתם לסייע לבני הנוער. ולבסוף, המדריך החיצוני, שהגיע ממרחב תרבותי אחר, יכול היה להציע לבני הנוער ולקהילה נקודת מבט חיצונית, ובתוך כך ליצור מערך הדרכה המקיים בתוכו, בעת ובעונה אחת, פרספקטיבות שונות ומשלימות. עם זאת, למודל היו גם חסרונות: כך למשל, הסתבר כי מדריך ששייך לתרבות המקומית נטה לאמץ את הערכים הנהוגים בה, וכי לעתים הוא התקשה לאמץ נקודת מבט חיצונית, שלא אחת נחוצה לצורך יצירת שינוי בחייהם של בני נוער בקצה הרצף. בנוסף, ההאמון שממנו הוא נהנה פגע ביכולתו של המדריך לצאת כנגד הערכים והתפיסות המקובלים בקהילה. במלים אחרות, מדריך מקומי שפעל כנגד הקהילה ומושגיה הסתכן לא רק באובדן יתרון מקצועי, אלא גם בפגיעה בעצם יכולתו להמשיך ולהיות חלק מהקהילה. ולבסוף, מודל העבודה הזוגי עורר

מחלוקות ומתחים בין המדריכים, מחלוקות שאף כי היו לעתים פוריות, הרי שבמקרים אחרים הקשו עליהם לפעול במשותף ומתוך הבנה הדדית.

ד', מדריכה

לפני כמה שבועות אחת מהנערות שאני בקשר איתן נעלמה לי. אני כבר לא רואה אותה מסתובבת, היא לא יוצאת מהבית, והיא הפסיקה להגיע למקומות שבהם הייתי רגילה לפגוש אותה. כשניסיתי לברר את העניין, הסתבר שלא מזמן האמא של הנערה לקחה אותה לגניקולוג, לבדוק אם היא עדיין בתולה. הבנתי שזה מנהג מוכר בקהילה. לנערה הזו היה קשר ארוך עם חבר, שהיא הסתירה מההורים שלה. בכל אופן, עכשיו התגלה להם הכל. אני יודעת שאסרו עליה לצאת מהבית ושהיא נמצאת תחת פיקוח הדוק. לדעתי יש גם לאלימות כלפיה. אני שואלת את עצמי מה לעשות, איך אני יכולה לעזור לה.

א', מדריך

אחד הדברים שהכי קשה לי איתם זה לראות לילה לילה את כמות הנערים ששותים אלכוהול, לעתים קרובות עד אובדן הכרה. רוב החברה פה גרים בבתים קטנים, עם הרבה אחים ואחיות, בתנאים של עוני וצפיפות – אתה יכול לראות אותם בלילה, שותים בלי שליטה. חלקם שיכורים כל כך שהם לא מצליחים לחזור הביתה בכוחות עצמם. זה קורע לב לראות את הנתק בינם לבין ההורים שלהם, שבעצמם שקועים עד צואר במלחמת הישרדות: הרבה פעמים ההורים איבדו את המקום ואת התפקיד שלהם בתוך התא המשפחתי, שנמצא במצב של התפרקות. הנערים בודדים ומתוסכלים מאוד, אין להם שפה משותפת עם ההורים או שהם מתביישים בהם, הם מרגישים שלא מבינים אותם, והאלכוהול הופך להיות הדבר שאליו בורחים כדי לשכוח מהיאוש ומהצרות.

מנהלת שירות נוער, צעירים וצעירות, אחד היישובים

ביישוב שלנו פעלו שני מדריכים של "בראש אחר" – המדריך שייך לתרבות המקומית הדומיננטית, והמדריכה מגיעה מתרבות ומקהילה שונות. זה היה שילוב טוב: המדריך הכיר את הקהילה המקומית ואת המשפחות, והיה בן בית בחלק גדול מהבתים. זה עזר לו לא רק ליצור קשר עם הנערים והנערות ולהשתלב, אלא גם לתווך בינם לבין הממסד ולשמש מגשר בתוך המשפחות עצמן. בגלל שכולם הכירו אותו, וגם מפני שהוא דיבר את השפה, היה לו הרבה יותר קל להבין אותם – לא רק במובן הלשוני אלא גם התרבותי, כלומר להבין את הקשיים ואת עולם המושגים שלהם. מצד שני, המדריכה, שכאמור הגיעה מתרבות אחרת, הכירה היטב את שירותי הרווחה והטיפול. היא הצליחה להסביר לנערות את הזכויות שלהן, ללכת איתן למקומות הנכונים, למלא יחד את הטפסים וכן הלאה. במקביל, היא הצליחה

לתווך את הממסד לנערות ואת הנערות לממסד, כלומר לקרב בין השירותים לבין הנערות שאיתן היא בקשר. המדריכה עזרה לנערות לספר את הסיפור שלהן,

וזה עזר לנו להתחבר אליהן ולהבין טוב יותר את המציאות איתה הן מתמודדות. במלים אחרות, הנוכחות שלה עזרה לנו, כמערכת שלמה, לעזור לנערות: דרך התיווך שלה, המערכת יכלה להבין טוב יותר את הקשיים שהנערות מתמודדות איתן ואת הצרכים שלהן. אני גם יודעת שהעבודה המשותפת היא מאתגרת ולא בהכרח פשוטה, אבל במקרה שלנו היו למודל בעיקר יתרונות.

ע', מדריכה, דימונה

הפעמים המעטות שבהן ראיתי נערות ברחוב היו כשנערה אחת הסתובבה עם קבוצת נערים או פה ושם נערה שרצה מכניסה של בניין לרכב שאסף אותה. אחרי תקופה קצת יותר ארוכה גיליתי שאזור היער העירוני שלנו הוא מקום מפגש קבוע של הבנות עם גברים מהפזורה הבדואית. כשישבת שם לאורך זמן בשביל ללמוד ולהכיר את השטח כבר ראיתי הרבה יותר נערות. ועדיין, היחס של הבנים אל מול הבנות הוא עשרה גברים לעומת שתי נערות ולפעמים רק אחת. מצפייה ושהייה במקום הצלחתי לגלות רמזים שעזרו לי לאתר את הנערות, וגם ברחוב וניסיתי לצור קשר במקומות מאפשרים יותר, אבל עדין, זה היה כמעט בלתי אפשרי להגיע למצב שבו אני בכלל מדברת או מתקרבת לנערה. אבל אז הייתי צריכה להתמודד עם דילמה לא פשוטה: מצד אחד, ידעתי שמרבית הקשרים האלה פוגעים מאוד בנערות, שלעתים קרובות הן מנוצלות על-ידי הגברים הללו. מצד שני, ברור לי שהקשרים הללו אינם מקריים: הם פועל יוצא של השוליות החברתית של הנערות, כולן עולות חדשות, ולדימוי העצמי הנמוך שלהן. אני יודעת גם שלפחות עבור חלק מהנערות, הקשר עם הגברים סיפק תחושה של משמעות והעניק להן מידה של חום שהן לא יכולות היו לקבל באף מקום אחר. האם, בודאי בשלב הזה של היכרותנו, היה מותר לי להתערב? האם יש לי משהו טוב יותר להציע להן? מה יישאר לנערות הללו אם גם זה יילקח מהן? ידעתי שאני חייבת להיות רגישה לקשיים ולמיקום החברתי והתרבותי של הנערות, שנצטרך לעבור דרך ארוכה מאוד לפני שאוכל להציע להם אלטרנטיבה אמיתית.

פרק שביעי : עבודת רחוב והממסד

האתגר החשוב ביותר העומד בפני עבודת-רחוב הוא עבודה מערכתית: תיווך אקטיבי של נערים ונערות למסגרות קהילה וחברה, ומאבק בניתוק ובהדרה שחווים בני נוער בקצה הרצף. ואולם מימושו של אתגר זה מלווה בקונפליקטים ובקשיים ניכרים. מן העבר האחד, עבודת רחוב מכירה בכך ששינוי של ממש בחייהם של בני נוער בקצה הרצף אינו יכול להתממש בלעדי הממסד, ולפיכך עבודתם של מדריכים ומדריכות כרוכה לבלי הפרד בקשר מתמשך, לעתים אינטנסיבי, עם גופים מוסדיים – בתי ספר, שירותי רווחה, רשויות עירוניות, וכן הלאה. מן העבר השני, מנקודת מבטה של עבודת הרחוב, מוסדות חברתיים וטיפוליים נכשלים לעתים קרובות בתפקידם לסייע לבני נוער בקצה הרצף ולהקל על מצוקתם: תחת שיפעלו ליצור שינוי בחייהם, הם מקבעים, ולעתים אף מחריפים את מצבם של בני הנוער, ודוחקים אותם עוד ועוד לשולי החברה. במלים אחרות, מנקודת מבטה של עבודת הרחוב, הממסד הוא בעת ובעונה אחת שותף חיוני, אך גם מושא לביקורת, לעתים קשה ונוקבת.

בין עבודת הרחוב לממסד מתקיים קונפליקט מתמיד, קונפליקט שיסודו באופי העבודה ובהבדלי גישה מהותיים. למעשה, עבודת הרחוב פירושה, במידה רבה, התנגדות ואי-הסכמה לדרכי פעולתם של מוסדות. מבחינתם של מדריכים ומדריכות, הממסד נכשל בתפקידו לסייע לנערים ונערות בקצה הרצף, ולא אחת הוא זה אשר תורם תרומה מכרעת להחרפת מצוקתם: שמרנותם של מוסדות חברתיים וטיפוליים; ספקנותם של עובדי ממסד בכל הנוגע ליכולתם של הנערים להשתנות; העובדה כי על-פי רוב הם אינם מכירים את בני הנוער, אלא מבעד לניירת ולביורוקרטיה (היכרות שקשורה תמיד בהיבטים "שלייליים" או "בעייתיים" בחיי בני הנוער, שאלמלא כן לא היו נדרשים לסייע להם מלכתחילה; העובדה כי עבודתם מתקיימת בחללים תחומים ומוגדרים מראש, ולא בטריטוריה של בני הנוער עצמם; נטייתם להאשים את בני הנוער במצבם; התביעות והקריטריונים שהם מציבים בפני בני הנוער כתנאי לסייע להם; כל אלו, וגורמים נוספים, מונעים בעד מוסדות מלבצע כראוי את מלאכתם, ובתוך כך מדגישים ביתר שאת את נחיצותה של עבודת הרחוב ואת יתרונותיה. בה בעת, ושלא במפתיע, עובדי ממסד נוטים להפחית מחשיבותה של עבודת הרחוב ואף להתנגד לה: אחדים רואים במדריכים אנשים בעלי כוונות טובות, אך כמי שאינם מצויידים בכלים מקצועיים העשויים לאפשר להם לטפל בבני הנוער. אחרים מתייחסים בחשדנות לקשרים הנוצרים בין המדריכים לבני הנוער, ומסתייגים ממה שנתפס בעיניהם כמעורבות רגשית מופרזת או כקבלה של של דפוסי התנהגות לא ראויים. וישנם גם כאלה הנרתעים מפני מה שנתפס בעיניהם – בצדק, כאמור – כביקורת והתנגדות לדרכי עבודתם ולזהותם המקצועית כאנשי ממסד.

למפגש בין מדריכי חבורות רחוב לבין הממסד שתי מטרות מרכזיות: האחת, תיווך אקטיבי בין הנערים לממסד, כלומר ניהול דיאלוג וקשר שוטפים ומתמשכים עם הגורמים השונים בקהילה ויצירת אחריות משותפת לרווחת הנער והנערה. המטרה השנייה היא יצירת שינוי

במערכות עצמן וביחסן לבני הנוער. מבחינתה של עבודת הרחוב, שינוי של ממש בחייהם של בני נוער בקצה הרצף יתאפשר רק משעה שתתחולל תמורה באופן שבו הממסד יתייחס אליהם. אחד מיעדיה של עבודת הרחוב הוא לפיכך גם לסייע ביצירתן של מסגרות ואופני טיפול חדשים, שיעדיפו באורח ברור את צרכיהם, יכולותיהם וחששותיהם של בני הנוער, על פני צרכיו של הממסד. מטרת עבודת הרחוב, כסוג מיוחד של עבודה-חברתית-קהילתית, היא אפוא יצירת שינוי בהתנהלות הגורמים הממסדיים. המדריכים והמדריכות לומדים להבחין כיצד הנוכחות הקבועה שלהם ביישוב, הן ברחוב והן בקשר עם הממסד והעבודה המשותפת עם גורמים ביישוב, מייצרת הזדמנויות המסייעות לשנות את תפיסת הגורמים הממסדיים והתנהלותם – תחילה ביחס לנער או נערה ספציפיים, ובהמשך לגבי האחרים.

עבודת רחוב היא אפוא עבודה חוץ-ממסדית (לעתים אף אנטי-ממסדית) הנעשית בשמו של המוסד ומטעמו. כפילות זו מייצרת מתח קבוע בין שיתוף ודיאלוג עם גורמי-ממסד, לבין תחושות של תסכול, זעם, וחוסר אונים - תחושות שבמובנים מסוימים דומות לאלו שחווים בני הנוער עצמם. כתוצאה מכך, חלק בלתי נפרד מעבודת הרחוב הוא בדידות-מקצועית וחוסר קבלה מצד הגורמים הממסדיים.

גדי, מנחה

בעיני, אחד הדברים הקשים ביותר בכל הנוגע למערכות חברתיות וטיפוליות בישראל, זה אי-נוכחות מוחלטת של הממסד במקומות שבאמת מתרחשת המצוקה האמיתית של בני אדם. אם רוב המפגשים של אנשים עניים עם עובד סוציאלי מתרחשים בלשכת הרווחה, פירוש הדבר שהמפגש לא מתקיים במקום שבו מתרחשת המצוקה עצמה. אם חמישה מפגשים מתוך עשרה היו מתרחשים בבית של אותה אישה ענייה או בחצר שלה, או אפילו בגינה הציבורית וחצי בלשכה, הייתי אומר בסדר. אבל אין כאלה. המפגשים מתרחשים מיד במקום שבו בסופו של דבר מתאפשר מרחק בין המקום שלכאורה אנחנו רואים את המצוקה, דנים במצוקה, חושבים על המצוקה, מתייחסים אל המצוקה, לבין המקום שבו מתרחשת המצוקה בפועל. התהום הזו יוצרת מצב שבו כל מי שאחראי על תהליכי קבלת החלטות מקבל החלטות שאינן מותאמות למה שקורה בפועל.

ע', מדריכה

באחד הימים בקיץ שעבר, ליוויתי את הנערות לתחנת המשטרה כדי לעזור להן להגיש תלונה על אחד מבני המשפחה שמטריד ומאיים עליהן. כמובן שהמשטרה לא לקחה את העניין ברצינות; הם שאלו שאלות שלא היו קשורות למצב עצמו ואפילו רמזו שאולי הנערות

הטרידו את אותו בן משפחה. את התלונה הגשנו רק אחרי שהבנות עברו חקירה משפילה וקשה, והשוטרים אמרו פעם אחרי פעם שאין בזה טעם.

כשיצאנו מהתחנה הבנות התלוננו על רעב. ביקשתי מהן לשבת במתחם המתנ"ס, שם הקימו את "אוהלי המחאה" (הרגשתי שמקום עם אנשים וצל יוכל לאפשר לנערות לחכות בבטחה עד שאביא להן אוכל). השארתי את הבנות במתחם והלכתי לבית משפחתי להביא אוכל ולקנות כמה דברים בסיסיים. כשחזרתי לאזור האוהלים אחרי רבע שעה, ראיתי את אחד האנשים הדומיננטיים והפעילים ביותר במתחם – עובד של החברה למתנס"ים - צועק על הבנות, משפיל אותן ומנסה לגרש אותן מהמקום.

כשראיתי את זה, הכעס והתסכול גברו על היכולת לפעול בצורה שקולה ומחושבת. המצב הקיומי הנוראי שהבנות צריכות להתמודד אתו; כל הגורמים שעל-פי הגדרה אמורים לדאוג להן מתנערים מהן בצורה בוטה, ואפילו המשטרה מסרבת לטפל בתלונות שהן מגישות. בנוסף לכך, העובדה שאנשים שמתיימרים לפעול למען צדק חברתי ומנהלים מאבק על מצוקת הדיור, מתייחסים לבנות באלימות ובגסות – כל הדברים האלה עוררו אצלי זעם שלא הרגשתי כמותו קודם לכן. התחלתי לצרוח על הבחור שהשפיל את הבנות וסילק אותן. אמרתי לו שהן אלה שחיות ברחוב, בלי בית, והמחאה הזו נועדה קודם כל לעזור להן. אחר כך, כשנרגעתי קצת, ניסיתי לתאר בפניו את מצבן של הבנות. הנערות הצטרפו אליי, אבל אני לא בטוחה שהוא הבין. היתה לי הרגשה שבשבילו הן היו ונשארו אלו שרק עושות בעיות, שאין להן שום סיכוי. כמובן שהוא בכלל לא הכיר אותן באופן אישי.

צ', פקידת סעד

אני יכולה לומר בפה מלא שהמדריכה היתה הקשר שלי לנערות שהיו במצב של התנגדות מוצהרת לשירותי הרווחה. המדריכה תיווכה בינינו לבין הנערות, והיא ידעה להיות הקול של הנערות ולייצג אותן אצלנו. מצד שני, היא גם היתה הקול שלנו כאשר היה צורך להסביר לנערה מה אנחנו מציעים לה ומה אנחנו כגורמי טיפול חושבים שיהיה הטוב ביותר עבורה. היא ממש ישבה עם נערות והסבירה להן ושכנעה אותן להגיע אלינו לטיפול, ליוותה אותן אלינו, ולמעשה תרגמה עבור הנערות את הדברים. בזכותה התרחשו תהליכים יפים מאוד.

י', מנהל בית-ספר

אין לי ספק שלמדריכים יש כוונות טובות, ושהם מצליחים ליצור קשרים טובים עם בני הנוער. ההאם זה מספיק? אני לא בטוח. מבחינתי, יש בהם משהו תמים מדי. הם שוכחים שהנערים מתוחכמים מאוד. לפעמים הם לא שמים לב שחלק מהנערים פשוט מנצלים אותם, משתמשים בהם כדי להשיג הקלות. וחוזר מזה, אין להם את היכולות המקצועיות שיש לעובדי

רווחה. הכי הרבה שהם יכולים לעשות זה לתת להם חום ואהבה. אני לא מזלזל בזה, חס וחלילה. זה חשוב בתור התחלה. אבל הם חייבים להציב לנערים יותר גבולות. להיות יותר נוקשים איתם. חוץ מזה, הם צריכים לשתף אותי במה שקורה. היה מקרה שנער מבית הספר היה מעורב בקטטה אלימה והם לא סיפרו לי על כך. אני מבין שהם רצו לשמור עליו, אבל זו לא הדרך.

ח', מדריכה

דוגמא אחת לקושי גדול מאוד בקשר עם הרשויות ושיתוף הפעולה איתן היא אירוע שבמהלכו נדקרה נערה שלנו על ידי בחור מהשכונה. הוא היה באותו חדר, אבל ביקש משני בדואים שיעשו את 'העבודה השחורה', כלומר שידקרו את הנערה. אותו בחור בן 24 הוא אחד הקשים שיש פה, הוא מסרסר בנערות שאני עובדת איתן. לאחר שהנערה הגישה תלונה עצרו את הבחור, אבל כבר באותו לילה שיחררו אותו. היה לנו משבר רציני עם המשטרה, ואנחנו לא יודעים מה לעשות. הבחור הזה מתעסק עם הנערות שלנו, אבל גם אנחנו מצליחים לשכנע אותן להגיש תלונה, אף אחד לא מטפל בה. זה ממש קשה מול הממסד. ככל שאנו נכנסים לעניינים זה נעשה אינטנסיבי ומורכב יותר.

נ', מדריכה

לפני כמה שבועות נסעתי עם אחד הנערים ברכב שלי. תוך כדי נסיעה שמעתי אותו מדבר בטלפון. הוא דיבר בשקט, לא הצלחתי להבין על מה, אבל משהו בטון נראה לי מוזר. כשסיים, שאלתי אותו על מה היתה השיחה. בהתחלה הוא לא ענה, וכשהמשכתי לשאול אמר שעדיף לי לא לדעת. מאיזושהי סיבה המשכתי ללחוץ עליו. בסוף הוא הסתכל עלי בכעס וסיפר על סמים שהוא מבריח עם חבר שלו – הם קבעו להיפגש בלילה באיזה מקום כדי לחלק את הסחורה. כמובן שהייתי נסערת – ידעתי שחלה עלי חובת דיווח בנוגע לעבירות פליליות, אבל גם היה לי ברור לי שאם אני מדווחת, הקשר שלי איתו נשרף לגמרי, ולמעשה אהיה חייבת לעזוב את השכונה. אחר-כך הבנתי שלא הייתי צריכה לשאול. בעבודת הרחוב, יש דברים שעדיף לא לדעת. זה חשוב למדריכים, ולא פחות לנערים ולנערות, איזה מן הסכם בשתיקה שיש דברים שלא מדברים עליהם.

פרק שמיני: יצירתה של זהות מקצועית חדשה

עבודת רחוב לא רק שאינה נלמדת באקדמיה; למעשה, היסודות המרכיבים אותה, הגם שהם מהווים מימוש של חלק מהתפישות התיאורטיות והערכיות החשובות ביותר במדעי-החברה וההתנהגות, הם בבחינת איום על הפרקטיקות הטיפוליות הממוסדות. לפיכך, החייאתה של עבודת הרחוב, לאחר שנים בהם נותרה בשולי העשייה החברתית-חינוכית, פירושה גם יצירתה של תפיסה מקצועית קוהרנטית – הן במטרה לגבות את החלטת-החזרה עצמה, והן כדי להימנע מפני אותם תהליכי הדרה ושחיקה שהביאו לדעיכתה בעשורים הקודמים. אחת ממטרות תכנית "בראש אחר" היתה לגבש את המודל המקצועי והזהות המקצועית של מדריכים ומדריכות העוסקים בעבודת רחוב.

זהות מקצועית זו מושתתת על ארבעה חלקים:

1. הזהות החצויה בין פנים לחוץ
2. מערכות משקפות ויצירת מודל הנחייה רב-ממדי
3. הנכחה הדדית
4. חיים בתחום הדילמה

הזהות החצויה בין פנים לחוץ: זהותם החצויה של מדריכים ומדריכות היא תולדה בלתי נמנעת של מיקומם, כפי שתואר בהרחבה בפרק הקודם: מן העבר האחד, היותם שליחי הממסד, הפועלים מטעמו כדי לחולל שינוי בחייהם של נערים בקצה הרצף; ומן העבר השני, התייצבותם העקבית לצד אלו שיחסם לממסד מתאפיין בתחושות של ניכור, זעם וחוסר אונים, ואשר לעתים קרובות נפגעו ממנו במישרין. היכולת לפעול בשני המישורים היא תנאי הכרחי לעבודת הרחוב, והיא משתקפת בממדים נוספים של עבודת הרחוב: כך, למשל, מדריכי עבודת הרחוב מקיימים דיאלוג עם ממסדים (בתי-ספר, צבא או לשכת-רווחה), במטרה לפתוח אפשרויות חדשות עבור נערים ונערות, ואולם בעשותם כן, הם פועלים כדי לשנות את הממסד עצמו, לערער על הגיונו הפנימי ולפרום את הנוקשות והאטימות המאפיינות אותו. חיוני לציין כי כפילות מעין זו אינה בשום פנים ואופן בחזקת תרמית או העמדת-פנים. ההפך הוא הנכון: הזהות החצויה היא פועל יוצא של היכרות עמוקה ואינטימית עם הנערים והנערות (אין טעם לשכנע בית ספר לקלוט נער, שממילא אינו מסוגל או מעוניין להתמיד בו); היא קשורה קשר הדוק ליכולת, החשובה לאין ערוך, לפעול בשני מרחבים, שלעתים קרובות עויינים זה לזה, וכן ליכולת, החשובה לא פחות, להבין – אם גם לאו דוקא להסכים – את לשונו, צרכיו והגיונו הפנימי של הממסד, כדי לרתום אותו לצרכיהם של בני הנוער.

מערכות משקפות – ערך, זמינות וגיבוי: אחד המרכיבים החשובים ביותר בעבודת הרחוב הוא יצירת מסגרת ליווי והנחייה אינטנסיבית וזמינה עבור המדריכים, כזו שתסייע להם להתמודד עם קשיים, אתגרים ורגעי משבר, ותחלוק עימם את האחריות לעבודתם. מדריכי הרחוב, ממש כמו הנערים והנערות ברחוב, זקוקים לעין שתביט בהם, תתמוך ותאמין בהם; ללא מערכת כזו, פעולתם מועדת לכישלון.

יתר על כן: מדריך או מדריכה אינם יכולים להוות דמות משמעותית, שיוצרת תחושת-ערך אצל נער או נערה, אם הם עצמם שקופים ובלתי נראים; עיקרון זה, הנכון לכל עבודה חינוכית וחברתית, חשוב עשרות מונים בעבודת הרחוב, המבוססת מן העבר האחד על אישיותו של המדריך, ומן העבר השני מציבה אותו ללא הרף בתחומם של קשיים, ספקות ודילמות – שחלקן, כפי שיתואר להלן, בלתי פתירות באורח עקרוני. כדי לאפשר להם למלא את תפקידם וכדי למנוע, או לכל הפחות לצמצם, תהליכי שחיקה, הכרח שהמדריכים והמדריכות יחוו שיש מי שרואה אותם, שומע אותם ומעניק להם תחושה של ערך-עצמי חברתי. כפי שציינו לעיל ביחס לנערים ונערות בקצה הרצף, יצירתה של תחושה זו מותנית בנוכחות אמפאטית, זמינה ואקטיבית.

לפיכך, עבודת הרחוב חייבת להתבסס על מערך הנחייה והדרכה-אישית צמוד ואקטיבי, השונה באופן מהותי מהמקובל במערכות הקיימות. עיקרו של מערך ההנחייה וההדרכה נגזר מעקרון המערכות המשקפות – כשם שמדריכים ומדריכות נדרשים להיות זמינים לנערים ולנערות, ובאותו אופן שבו זמינות זו מסייעת לתחושת הערך של בני הנוער במסגרת הקשר, כך גם המנחה זמין למדריך בכל ימות השבוע ובכל שעות היממה. וכשם שפעולתם של מדריכים ומדריכות מתרחשת בטריטוריה של הנערים, כך גם המנחים והמלווים נדרשים להגיע לטריטוריה של המדריכים; פעולת ההדרכה עצמה יוצאת אפוא מן החדרים הסגורים כדי להתקיים, תחת זאת, במרחב חייהם של בני הנוער, שהוא גם מרחב עבודתם של מדריכי עבודת הרחוב. כדי שתהא כוללת ומקיפה, ההדרכה מתקיימת בשלושה מישורים: האישי/זוגי, הקבוצתי, והמקצועי. בשל מאפייניה הייחודיים, עבודת הרחוב נדרשת גם לגיבוי מתמיד. הגיבוי מתקיים בשלוש רמות: רמת-ההנחייה, המהווה את בסיס הגיבוי המקצועי החשוב והנגיש ביותר; רמת היישוב, במסגרתה קיימת פונקציה/דמות/תפקיד ביישוב אשר מגבה באופן מתמשך ויום-יומי את עובדי הרחוב; והרמה המערכתית, שבמסגרתה מגויסים התקציבים, משולמות המשכורות ובה מתבצע הגיבוי הציבורי-מערכתי לעבודת-הרחוב. בהיעדרה של אחת ממערכות גיבוי אלה, עבודת הרחוב נידונה לקריסה.

מעריך הליווי וההנחייה של מדריכי התוכנית מבוסס על מודל רב-ממדי, שניתן לתיאור באמצעות הסכמה הבאה:

ליווי – מנחי עבודת הרחוב הם מנחים אקטיביים, המלווים את המדריכים והמדריכות בעבודתם:

- א. המפגש בין מנחה-מלווה למדריך/כה מתרחש גם בטריטוריית-העבודה של המדריך והמדריכה.
- ב. המפגש מתבסס בין השאר על עקרונות דומים/משקפים לקשר הרצוי בין מדריך לנער, ומהווה סוג של מודלינג לדיאלוג רצוי.
- ג. המנחה זמין למדריך ולמדריכה בכל שעה, ובכל יום, כולל הגעה למקום/שכונה בה מתקיימת מצוקה מיידית.
- ד. המנחה זמין/נה גם לסיוע ממשי בפועל למדריך/כה בעבודתו (מו"מ עם הממסד, ולעיתים, במידת הצורך, גם התערבות בעבודה עם נער/ה).

הנחייה פרטנית – כל מדריך ומדריכה העובדים ברחוב מקבלים הנחייה אישית בהיקפים משתנים, אך לא פחות משעה וחצי בשבוע. ההנחיה כוללת בין השאר:

- א. מקום מכיל ואמפאטי לקשיים, מצוקות ועיבוד חוויות של מדריכים/ות.
- ב. הדרכה בניהול דיאלוג שמאופייין במתח מתמיד בין המקום הלא-שיפוטי, לבין ההנכחה של המדריך/כה כאדם משמעותי.
- ג. ההנחיה האישית אינה מכוונת למקום טיפולי-אנליטי, במובן של התכוננות בהווה באמצעות העבר, אלא למימוש אפשרויות בעתיד באמצעות נתוני-הווה.
- ד. ההנחיה האישית מלווה את תהליך הצמיחה-האישית ותחושת-הערך המתעצמת של המדריכים והמדריכות.

הנחייה קבוצתית – מדריכי-הרחוב ישתתפו באופן קבוע במפגשי הנחייה קבוצתיים, לפי אזור גיאוגרפי (כאשר קיים אשכול ישובים סמוכים):

- א. מודל העבודה בקבוצה הוא של הנחייה-בקן.
- ב. תכני המפגש יקבעו ע"י המשתתפים והמנחים ויתבססו על פרקטיקום – הצגת קושי, בעיה, דילמה ו/או סיפור ע"י אחד המשתתפים.
- ג. שיטת העבודה תהיה של "הנחייה אישית בקבוצה" ע"י אחד/ת המנחים/ות, ובמקביל, ניתוח והכללה ע"י המנחה השני/ה.

מפגשי הכשרה – כל המדריכים/ות והמנחים/ות, נפגשים ל"סשן" מקצועי מרוכז.

- א. במפגש ההכשרה מתקיימת למידה אקדמית של "תורת-הרחוב", על היבטיה המקצועיים, החברתיים-פוליטיים, החינוכיים-טיפוליים, ויוצגו בה גופי-ידע רלוונטיים מהארץ ומהעולם.
- ב. מפגש ההכשרה כולל סדנאות התנסות ולמידת-עמיתים של עובדי-רחוב ממקומות ואזורים שונים, ובעלי ותק וניסיון שונה.
- ג. חלק מרכזי מן העבודה במפגשי-הכשרה, מתמקד בדיאלוגים הסמויים ובתקשורת הבלתי-מילולית בין המשתתפים. אחת ממטרות ההכשרה היא להגיע לתובנות בתחום מרתק זה, ולפתח גם כחלק מן העבודה ברחוב.

הנכחה הדדית: כאמור, מדריכי ומדריכות עבודת רחוב נדרשים לעתים קרובות לתווך בין בני נוער לממסד, ואף "למכור את הנער למערכת" – יהא זה בית ספר, לשכת-רווחה, צבא, או אפילו משפחתו. הדרך המקובלת לעשות זאת, באמצעות שפה מקצועית ואובייקטיבית הנענית להגיונו הפנימי של הממסד, נדונה לכישלון; למעשה, כדי להצליח בפעולת התיווך, על המדריכים והמדריכות לספר על הנער והנערה סיפור אחר, המבוסס על היכרות אישית ועל קשר אמפטי: במלים אחרות, בפני המדריך עומדת דמותו של הנער כפי שאף אחד מן הממסדים לא ראה, דמות שזוהתה – זהות במובן של מכלול תכונות, רגשות וכישורים – זרה לממסד ולאנשי טיפול ורווחה. תפקיד המדריך הוא אפוא להנכיח את הנער והנערה כבני אדם שלמים, מלאים ומורכבים; ליצור "דמות תלת ממדית" שתאפשר לאחרים לראות אותו מחדש, שלא מבעד לגיליונות נתונים ולמסמכים פורמליים; לסייע לעובדי ממסד גלות בו פנים חדשות ובלתי ידועות, כדי לרתום אותם לסייע לו.

באופן דומה או מקביל, ילמדו מדריכים ומדריכות להנכיח גם את עצמם בעמידתם מול הנערים והנערות. גם במובן זה שונה עבודת-הרחוב מן המודלים הטיפוליים המקובלים, בהם מוסויות זהותו של המטפל ומוסטרות דעותיו. מדריכי-הרחוב לומדים להביע את דעתם, להגיב באופן אותנטי לדילמות, לנקוט עמדה – עליהם להיות מוחשיים, ברורים ונוכחים ולהימנע מקיום ערטילאי, בלתי-ברור ובלתי מוחשי עבור הנערים והנערות.

חיים בתחום הדילמה: הכניסה לעולמם של נערים ונערות החיים בקצה הרצף כרוכה במפגש ישיר, כואב ובלתי-מתפשר עם דילמות מוסריות ושאלות כבדות משקל בנוגע לאחריות, נקיטת-עמדה ודיווח. לעתים קרובות, מעורבותם של המדריכים והמדריכות בחייהם של בני הנוער מייצרת מעורבות רגשית עמוקה העשויה לטשטש את יכולתם להבחין באורח ברור בין הבנה להסכמה ובין אמפטיה לסימפטיה; למעשה, אחד המרכיבים הבולטים של עבודת רחוב הוא ויתור מודע על מרחק רגשי – אותו מרחק המגן על אנשי ממסד כבואם לטפל בבני נוער החיים בקצה הרצף, ובה-בעת זה אשר לעתים קרובות מונע בעדם מלהוות דמויות משמעותיות עבור הנערים והנערות. חלק ניכר מן הדילמות אינן יכילות לבוא על פתרונן

באורח פשוט או חד-משמעי; גם ההנחיה המשפטית, אשר מכתובה רדוקציה של אתיקה לחוק, אינה פותרת את בעיית החשיפה לקונפליקטים המלווים את עבודת הרחוב. כיצד אוכל ליצור קשר אמפטי עם נער שביצע מעשה נורא? האם לדוות על נערים שבצעו גניבה, ולהסתכן ב"שריפה" שלי בעיניהם, או להימנע ו"לעצום עיניים"? האם להזעיק את המשטרה כשיש שמועה על "סגירת חשבונות" בין כנופיות, או לשמור על האמון שיש בי, ולהתייחס לכך כאל שמועה בלבד? אלו הן כמובן רק דוגמאות אחדות מתוך סבך הדילמות היומיומיות שמולן ניצבים עובדי-רחוב.

אחת הדרישות החשובות מעובדי רחוב היא יכולתם לחיות בתחום הדילמה – הן מבחינה רגשית והן באופן רציונלי. ליכולת זו כמה היבטים: ראשית, היכולת לנסח את הדילמה ולהבין אותה; שנית, היכולת להבחין בקושי ובמחירים שכרוכים בכל אחד מהפתרונות האפשריים (הן ברמה האישית והן עבור הנער או הנערה); ולבסוף, קבלה של חוסר-האונים ונכונות להימצא זמן ממושך בתוך תחומי-הדילמה, לעתים אף מבלי להגיע לפתרון או הכרעה.

בנוסף, חיוני לציין כי ההתמודדות עם היבט המגדרי של עבודת הרחוב – כפי שתוארה בפרק החמישי – חייבה התייחסות ומתן מענה גם ברמת הליווי וההנחייה; כדי להיענות לדילמות ולקשיים הכרוכים בעבודה ממוקדת-מגדר, פיתחה תוכנית בראש אחר מודל הנחיה ייחודי. המודל כלל בין השאר השתלמויות וסדנאות בנושאים הקשורים לעבודה עם נערות, וכן מפגשי הנחייה לנשים בלבד - הן על-בסיס אישי (מפגש מדריכה-מנחה), והן על בסיס פגישות בין מדריכות הפועלות באזורים שונים בארץ ובקרב תרבויות מגוונות. המפגשים והסדנאות אפשרו למדריכות לפתח את זהותן המקצועית, להיעזר בידע ובניסיון של נשים נוספות, ולבחון את פעולתן באורח מתמשך.

ולבסוף, יש לתת את הדעת לזיקה בין הזהות המקצועית לבין עבודת רחוב ממוקדת עולים: כפי שצוין בהקדמה, תוכנית "בראש אחר" נועדה מראשיתה לתת מענה לבני נוער עולים (או בנים למשפחות מהגרים), על בסיס ההנחה – שהן מחקרים והן הניסיון המקצועי מאשרים – לפיה בני נוער עולים נמצאים במצבי סיכון רבים וקשים יותר בהשוואה לבני נוער ילידי הארץ. עקב כך, עבודת רחוב חייבת להביא בחשבון את העובדה שישראל היא חברה רב-תרבותית, ואת סוגיית המפגש הסבוך והטעון בין התרבות הדומיננטית לתרבויות של מיעוטים, בעיקר עולים חדשים; כמו כן, עליה להתמודד בכנות ובעקביות עם מצוקתם הספציפית של בני נוער עולים, הנטושה בקשיי הגירה, הסתגלות, שפה ומעברים תרבותיים, וכן בהשלכות שיש להגירה על התא המשפחתי ועל המרקם של הקהילות אליהן משתייכים בני נוער עולים. לאורך שנות קיומה של תוכנית "בראש אחר", הקדשנו משאבים רבים להתמודדות עם מצוקתם של בני נוער עולים, בין השאר באמצעות מאמץ עקבי ומתמשך להתוודע לחייהם ולקשיים עימם הם מתמודדים. בהקשר זה חיוני לציין כי בראשית דרכה של התוכנית, פעלנו על בסיס ההשקפה

לפיה "עם עולים צריכים לעבוד אנשי-מקצוע המגיעים בעצמם מאותה תרבות", והשתדלנו להעסיק בכל יישוב מדריך או מדריכה בני התרבות המקומית הדומיננטית. למרות שהדבר הקל במידה מסוימת על יצירת אמון בין המדריכים לבין בני הנוער, הרי שבטווח הארוך לא מצאנו שקיים יתרון למדריכים ומדריכות עולים – לא ביכולת האמפאטית ולא ביצירת תהליכים של שינוי. לעתים הסתבר שדווקא ההיפך הוא הנכון, למשל במקרים בהם מדריכים התקשו להיחלץ מהנורמות של התרבות אליה השתייכו בעצמם; במלים אחרות, היו רגעים ומצבים בהם השתייכותם של המדריכים לתרבות ממנה הגיעו העולים, הגבילה את יכולתם להציע לבני הנוער חלופות או סיכלה את יכולתם להרחיב את עולמם של בני הנוער ואת טווח הבחירה (והאפשרויות) העומד לרשותם. אי לכך, בכל היערכות עתידית לעבודת-רחוב, יש לבחון את שאלת התרבות, את השפעותיה והשלכותיה על סיכון, הדרה והשתלבות חברתית, ובה בעת להביא בחשבון את הדילמות הכרוכות בעבודה עם בני נוער עולים בקצה הרצף.

א', מדריך

אני עובד כמעט מדי יום, מגיע בבוקר ופוגש נערים כאן בזולא, המקום שבו הנערים נפגשים כדי להתחבא מהעולם. יש לי שני נערים שנוהגים ללא רישיון ואני מנסה למנוע זאת מהם – זו אחת הבעיות הכי קשות של כרגע, לשכנע אותם שהם עלולים להסתבך. למשל, אתמול באתי עם החברה למסיבה. חשבתי לעצמי שאם לא יתנו לנו להיכנס, הנערים בטח ינסו להתפלח. החלטתי ביני לבין עצמי שאני לא אתפלח איתם אלא אלך ולא אגיד להם כלום. וכך באמת היה. חוץ מזה, יש גם את ההתלבטות סביב הסיגריות. את רוב הנערים כאן אני מכיר מילדות ואני לא מסוגל לתת להם סיגריות, אני לא מרגיש עם זה בנוח. אני לא יכול לומר להם מה לעשות אבל אני לא אשדל אותם לקחת ממני. לפעמים אני גם רואה אותם בגינה, בערב, ויודע שהם מעשנים סמים. בדרך כלל אני משתדל להתרחק משם לפני שיבחינו בי.

לפני שבוע אחד הנערים שלי היה מעורב באירוע דקירה. כבר באותו לילה המשטרה עצרה אותו. הוא התקשר אלי מתא המעצר והתחנן שאבוא לשחרר אותו. גם אמא שלו התקשרה וביקשה שאגיע לדיון למחרת בבית המשפט זו היתה התלבטות קשה: מצד אחד אני אוהב אותו ודואג לו מאוד. מצד שני, הוא כבר הסתבך הרבה פעמים בעבר.

כשאתה בא לנער ואומר שהוא טוב ושהוא על הכיפאק, תותח, אתה מצפה שהוא לפחות ישתדל. אני מנסה לא להיות שיפוטי כלפיו, לא לבקר אותו, להבין עד כמה קשה לו, אבל האמת היא שאני מתחיל להתאכזב ממנו, ומרגיש שהוא כפוי טובה. בחודשים האחרונים ישבתי איתו שלושה, לפעמים ארבע פעמים בשבוע, דברתי איתו בלי סוף, הסברתי לו שוב ושוב שלא יעשה שטויות, שהוא יכול לאבד את החופש שלו בשנייה, מה גם שכבר יש לו על תנאי מעבירות קודמות. אבל הוא לא הקשיב לי. ניסיתי לשלב אותו במועדון נוער בבאר-שבע, אבל גם שם הוא לא החזיק מעמד. אני מרגיש שהילד הזה לא רואה אף אחד בעיניים.

אולי אני לוקח הכל באופן אישי מדי. אולי אני לא צריך להיות המדריך שלו. אולי אדם אחר יצליח איתו יותר. הבעיה שאנחנו ברחוב מנסים לסדר לו את העניינים, אבל כשהוא חוזר הביתה אבא שלו מוכר סמים, וכל מה שבנית נהרס בשנייה. אני לא יודע מה לעשות איתו.

ח', מדריכה

אתמול אחד הנערים סיפר לי שהוא רוצה לסרסר בנות. הוא לא אמר את זה במלים האלה, אבל היה ברור למה הוא מתכוון. הדחף המיידני שלי היה לצעוק עליו שלא יעז, שאם הוא יעשה זה אני באופן אישי אדאג שיעצרו אותו. המחשבה שבגללו עוד נערות יגיעו למצב האיום שבו חלק מהנערות שלנו כבר נמצאות, שהוא ינצל אותן מינית ויגרום לכך שגברים יתעללו בהן, המחשבה הזו היתה בלתי נסבלת. אבל השתלטתי על עצמי. ידעתי שזו לא הדרך, שאמירה מהסוג הזה תשרוף את הקשרים שלי איתו, ושהוא לא יספר לי יותר כלום. במקום זה שאלתי אותו על האחות שלו, שהיא בת ארבע עשרה. שאלתי אותו מה הוא היה עושה אם היה מתגלה לו שהיא שוכבת עם מישהו בשביל כסף. הוא אמר שהוא היה כולא אותה בבית ורומח את הבן-אדם שגרם לה להפוך לזונה. דיברנו הרבה זמן. בסוף השיחה היתה לי הרגשה שגרמתי לו לחשוב מחדש על העניין, שהוא לא ימהר כל-כך לסרסר בנות.

אפרי, מנהל התכנית

חורף 2011, אנחנו בתוך השנה השלישית והאחרונה של תכנית הפיילוט. אני נוסע עם גדי המנחה המקצועי של התכנית. אנחנו באים לפגוש את מדריכי הרחוב של התכנית באחת מן הערים בה אנו פועלים. אין גשם, אבל זה אחד מהימים האלו, שהרוח חזקה במיוחד, קר מאוד, האור שיוצא מהעננים קודר אבל הראות חדה וברורה.

אנחנו יושבים בבית קפה ושותים משהו חם. תקוה המדריכה מספרת לנו מה קורה עם הנערות שלה. בשנים שעברו היא הצליחה ליצור קשר עם נערות שחיות ברחוב. הדרך שלהן להתקיים ולשרוד מתרחשת הרחק מהשירותים העירוניים ומהחיים של כולנו. אבל תקוה הצליחה לחדור להן ללב ולהיות להן כתובת, משענת, אם ואחות... היא מרעיפה עליהן כל כך הרבה חום, אהבה, דאגה ואכפתיות שעם הזמן הן החלו להשתכנע שבאמת יש בהן משהו טוב, משהו שווה ויפה. איתה, הן פתאום החלו להרגיש אחרת- בעלות ערך. בהמשך הן הבינו שכמוהן יש עוד נערות שחיות במציאות הזאת ואולי משמעות הדבר שלא הכל באשמתן, הן לא דפוקות או מקולקלות מהיסוד, ואולי הפשע היחידי שלהן הוא שלא ידעו לאיזו מציאות להיוולד.

בשלב זה, השירותים בעיר מכירים כבר בצרכים שלהן, ובעזרת מנהלת הנוער מטעם הרווחה, הבנות מקבלות תמיכה מביטוח לאומי, עזרה בגנים (לאלו שיש כבר ילדים), עזרה גם במצרכי

מזון, היגיינה ועוד. מעבר לזה כמה מהן יצאו לתכנית "מנטוריונג" במכללה אקדמית ואפילו ישנה הבטחה לדירה בתוך העיר עבורן.

תקווה מתקשה להיות אופטימית, הבנות עדיין על הקצה, אחת מהן חתכה את הידיים שלה לפני יומיים, הן תשושות ועייפות עכשיו, דווקא עכשיו שדברים מתחילים להתקדם לכיוונים טובים, נראה שהיאוש והדיכאון מציף אותן והן מתקשות למצוא את הכוחות לגמור את היום. הן חזרו לחברים הקודמים שלהן, אלו שברור שלא עושים להן טוב, שמביאים אותן למצבי סיכון קשים והייתי אפילו מסתכן ואומר- פוגעים בהן- בנפש ובגוף. אבל כרגע זה הבית היחידי שמישהו מציע להן. תקווה מספרת על נערות נוספות שהיא יודעת על קיומן. נערות חסרות בית גם הן, שמסתובבות בלילות במקלטים חשוכים, שבהם, בתמורה למין מזדמן, הן מקבלות קורת גג. היא מבינה שהיא לא יכולה לתת את עצמה למספר בלתי מוגבל של נערות, אבל מתקשה להשלים עם המציאות הזו. היא נשברת ובוכה.

אני לוקח עוד שלוק מהקפה שכבר איבד מהחום שלו, ומרגיש שגם אני לא יכול ולא אמור להשלים עם מציאות שילדות מנוצלות בצורה כזו ואין להן אפילו בסיס של פינה שקטה וחמה שתשמור עליהן. אני מסתכל על גדי ומבקש בעצמי לקבל הנחייה. יש לי פה אחריות ומחויבות מקצועית, אתית ויותר מכל מוסרית. אני מנהל התכנית. אני חייב לפעול. אבל מה בכלל אפשר לעשות?

גדי מתעקש להתרכז בהישגים שהשגנו. הבנות שאנחנו עובדים איתן פיתחו תחושות של ערך עצמי, הן מצליחות לראות את המציאות דרך עיני מפוכחת יותר ועומדות על זכויותיהן, העיר לוקחת את האחריות עליהן ודואגת להן. ומעבר לכך יש להן את תקווה כמבוגר משמעותי שלא היה להן קודם.

חוזרים הביתה, מזג האוויר בחוץ מזכיר לי את זה שמשתולל לי בפנים. השארתי את תקווה בלי תשובות. עם כל הרצון שלי להיות זמין עבורה בכל שעה ובכל עניין, היא נשארתי שם לבד עם כל הקושי, כל המצוקות, התסכול... טובעת בתוכו, מתקשה כבר לשמור על השפיות שלה, מתקשה להפריד בין תקווה מדריכת הרחוב לתקווה האדם הפרטי. אנשי המשרדים יקראו לזה בוודאי "הזדהות יתר", אבל את זה יכול לומר רק אדם המוגן על-ידי כתלי משרדו. כשאתה בתוך הבור, מתפלש בבוץ עם אותו נער, אתה לא יכול לנתח את העניין באופן קר ומבוקר. זה הקושי וגם הפוטנציאל של הפעולה הזאת.

הרבה שאלות עוברות לי בראש. אולי בכלל אני צריך להפסיק את העבודה שלה? ומה לגבי אותן בנות אליהן לא הגענו? שאותן אנחנו לא מלווים? מי אחראי להן? מי יגן עליהן? אני מרגיש מועקה ומנסה להשלים עם העובדה שלא להכל יש תשובות ופתרונות. אנחנו עוצרים בתחנת דלק החושך יורד.

פתאום משום מקום מגיעה לתחנה כלבה, היא קצת רטובה וקר לה. היא מתקרבת ומחפשת יד שתלטף אותה, אבל כשאני שולח את היד היא נבהלת ומתרחקת בפחד. היא ממשיכה לחפש

קירבה, כאילו רוצה להאמין שלא אפגע בה אבל לא יכולה. עובר לי בראש לקחת אותה אליי הביתה, אחר כך, היא יוצאת מהתחנה ונעלמת...

אני מגיע הביתה לשעת השכבות. יש לי שני ילדים קטנטנים. מפזר החום מחמם לטמפרטורה הנכונה, הקטנים במיטה אחרי מקלחת, אני מכסה אותם בשמיכה נותן להם נשיקת לילה טוב, מסתכל החוצה מהחלון, רואה את הרוח מכה בעצים ועכשיו כבר יורד גשם של ממש.

אני חושב על תקווה, על הבנות שנמצאות עכשיו באי-שם כל שהוא, אני חושב על הכלבה מתחנת הדלק...אני צולל לתוך איזה ייאוש עמוק וכאב ושוב מסתכל על הקטנים שלי.

גדי, מנחה

בעיני כדי לייצר עבודת רחוב משמעותית צריך קיים שני תנאים: התנאי הראשון הוא שיהיו אנשים שרוצים ללכת לרחוב. התנאי השני זה שיש להם מערכת שמסוגלת לייצר גיבוי, תמיכה וליווי כדי לאפשר להם להגיע לרחוב, להיות ברחוב ולהישאר ברחוב. וזה מה שניסינו לעשות בראש אחר: כמות הזמן והאנרגיה שהושקעו בליווי ובהדרכה היו גדולות מאוד, ומהטעם הפשוט - בלעדי מחויבות מוחלטת של המנחים, מחויבות שפירושה זמינות והנחיה, המדריכים לא יכולים היו לבצע פעולה בעלת משמעות. בעיני זה היה מרכיב מרכזי שאיפשר שני דברים: אחד זה שהרוב המוחלט של האנשים שהתחילו לעשות פעולה גם סיימו אותה, והדבר השני זה שהם באמת הצליחו, לפחות במובן מסוים, להתאקלם ברחוב ולייצר שם פעולות.

בשני העשורים האחרונים, מדיניות של קפיטליזם מואץ, הפרטה אינטנסיבית וקיצוץ נרחב במדיניות הרווחה, הביאו לכך שמדינת ישראל מתנערת בהדרגה מאחריותה כלפי אוכלוסיות במצוקה: העניים נדחקים עוד ועוד לשוליים החברתיים והכלכליים; אתוס ההפרטה מרחיב את הפער, ההולך וגדל, בין מתי-מעט המחזיקים בידיהם הון מופלג, למאות אלפי בני אדם הנידונים לחיי עוני ודלות; וצמצום של מדיניות הרווחה מחריף את מצבם הקשה ממילא של קהילות מוחלשות. כל אלה הופכים את ישראל למדינה שבה, כפי שהסתבר רק לאחרונה, שיעור העניים הוא הגבוה ביותר מבין מדינות ה-OECD.

ואולם עוני אינו רק מצב כלכלי או נתון סטטיסטי בגליונות אקסל: הוא חיים המוכתבים על-ידי מצוקה, היעדר מוביליות חברתית, צמצום – ולעתים היעדר מוחלט – של אפשרויות בחירה, חוסר תקווה וקיום המוגדר על-ידי הצורך לשרוד, פשוטו כמשמעו. לא במקרה, כמובן, האוכלוסיות שסובלות במידה הרבה ביותר מהמדיניות הכלכלית הנוכחית בישראל, הן אלו שהיו נתונות מלכתחילה בשוליים: מזרחים, מהגרי עבודה, חרדים, עולים חדשים וערבים.

עבודת הרחוב, כפי שהתקיימה בתכנית "בראש אחר", היא עבודה חברתית-פוליטית במהותה: להשקפתה, מצוקה אינו תוצר של מקריות או של בעיות הנעוצות באדם הנתון במצוקה, אלא תוצאה של הדרה מתמשכת ושל חיים בשוליים החברתיים, התרבותיים והכלכליים של מדינת ישראל; תולדת מדיניות פוליטית-כלכלית, הפועלת בשירותם של בעלי זכויות יתר, ופוגעת באופן חמור בהמוני בני-אדם אחרים. על-יסוד השקפה זו, תכנית בראש אחר לקחה על עצמה לפעול בחצר האחורית של מדינת ישראל: להיות באותם מרחבים פריפריאליים, גיאוגרפיים וחברתיים כאחד, שהמדינה מצמצמת בעקביות את אחריותה לגורלם ולמצוקות המאכלסות אותם; להיות במחיצת האנשים הנאלצים לחיות בתנאים מחריפים והולכים של שוליות, ייאוש ועוני, ואשר סובלים, בנוסף לכל, גם מהטענה הרווחת לפיה הם אלה האשמים במצבם; להתנגד בפועל, באמצעות עשייה יום-יומית, לניאו-ליברליזם, להפרטה, ולהתנערותה של המדינה מחובותיה לאזרחיה, ולהזכיר למסד את שעליו לעשות, ושלעתים אין הוא יכול בשל אותם תהליכים כלכליים וחברתיים עצמם.

עבודת הרחוב היא גם על-פי טיבה מעשה אקטיבי: היציאה מן המרחבים הטיפוליים הרגילים, ההתעקשות להיות במקום שבו מתרחשים חייהם של נערים ונערות, המאמץ המתמיד לחולל שינוי בחייהם – הם מאפיינים מובהקים של עבודה אקטיבית, פעילה ומעורבת. עם זאת, בשנות קיומו של פרויקט בראש אחר, למדנו גם את כוחה העצום של השתיקה; את נחיצותה של אי-העשייה, שלעתים אינה נופלת בחשיבותה מן העשייה הנמרצת ביותר; את ערכן של ההמתנה, של אי-הידיעה, של הספק ואורך הרוח, ושל היכולת

להשתהות, להקשיב, ולעכב בעד הצורך – האנושי כל-כך – לפעול. היה זה ללא ספק שיעור חשוב מאין כמותו. לבסוף, וכנגד הרושם העולה מבין דפי החוברת הנוכחית, למדנו גם אופטימיות מהי: לא רק מפני שכל עשייה חינוכית היא בהכרח אופטימית מיסודה, אלא גם מפני שהנערים והנערות שהכרנו העירו בנו, כל פעם מחדש, את רגש התקווה ואת האמונה באדם. אנו מודים להם על כך מאוד.

הקדמה: הפרק הנוכחי מבקש להציג את ממצאי שלושת מחקרי ההערכה של תוכנית "בראש אחר", שבוצעו בשנים 2010—2012 על-ידי המרכז הישראלי למחקר איכותני של האדם והחברה באוניברסיטת בן-גוריון בנגב, בראשותה של פרופ' מיכל קרומר-נבו. המחקרים, שנערכו ונכתבו על-ידי ד"ר מיה לביא-אג'אי ופרופ' קרומר-נבו, כללו ראיונות עם מדריכים, מנחים, אנשי מפתח ביישובים בהם פעלה התכנית ובני נוער, וכן שאלונים ותצפיות. הם התמקדו בתחומים הבאים: מאפיינים סוציו-אקונומיים של הנערים והנערות שלקחו חלק בתוכנית (מספר, חלוקה מגדרית, מוצא, מאפייני משפחות, גילאים ומצב כלכלי); בחינת בני הנוער בהתאם למצבי סיכון (האם הם לומדים/עובדים, וכן מיפוי על-פי התנהגויות סיכון); מאפייני הקשר בין בני הנוער לבין עובדי המערכות הציבוריות ביישוב המקומי, ומאפייני הקשר בין בני הנוער למדריכי התוכנית. שני הפרמטרים האחרונים הם בעלי חשיבות רבה, שכן הם בוחנים את מידת הניתוק של בני הנוער מהמוסדות האמורים לסייע להם, וכן את מידת הצלחתם של מדריכי התוכנית ליצור קשרים תחת אלה שלא היו קיימים קודם לכן. מחקר ההערכה האחרון, שהוגש בספטמבר 2012, בחן שתי סוגיות נוספות: מידת ההטמעה של התוכנית (האם ובאיזו מידה היא אומצה על-ידי הממסד היישובי והארצי, האם יש די תקציב להמשך קיומה, בכמה מסגרות היא מיושמת), ושאלת נאמנותה של התוכנית, לאחר שלוש שנות פעילות, לעקרונותיה וליעדיה המקוריים.

יצוין כי שלושת מחקרי הערכה בוצעו לבקשת צוות ההיגוי של תכנית "בראש אחר", במטרה לעמוד באורח מדויק ככל האפשר על מידת ההלימה בין מטרות התכנית, יעדיה ופעולותיה, לבין מימושם בפועל. במובנים רבים, וכפי שיתואר להלן, מחקרי ההערכה אכן תרמו תרומה של ממש להבנה שלמה ומבוססת-נתונים של תכנית "בראש אחר"; הם העניקו תוקף לכמה מההנחות והעקרונות הניצבים בבסיסה, ואישרו רבים מעקרונות הפעולה שלה. במקומות אחרים, המחקרים סימנו סוגיות הדורשות התייחסויות ושינוי, או הצביעו על קושי להשיב על אחדות משאלות המחקר. חשיבותם של המחקרים גדולה במיוחד לנוכח היעדרה של תשתית מחקרית בנוגע לעבודת רחוב בישראל, וכן בשל היעדרה של פרופסיה מקצועית המציבה את עבודת הרחוב במרכז. למעשה, ממצאי המחקרים לא רק מעניקים תוקף לחשיבות שאנו מייחסים לעבודה זו, אלא גם מצביעים על הצורך לפתח ולבסס את זהותם המקצועית של אלה העוסקים בה. עם זאת, חשוב לציין שעבודת רחוב אינה נעדרת בקלות לתנאי הביצוע של מחקר הערכה: כיצד ובאילו כלים, למשל, ניתן לבחון את יצירתה של תחושת ערך בקרב נערים ונערות? האם וכיצד ניתן לכמת שינוי נפשי? האין מדדי הערכה, מעצם טיבם, בני-בריתם של מערכות מוסדיות של פיקוח ובקרה, הנוטות לבחון את המציאות מבעד לנתונים סטטיסטיים ולמספרים? והאם יכול מחקר אמפירי לבחון התפתחות, עשייה ושינוי שאינם מצייתים

למודוסים המוסדיים המקובלים? הממצאים הבאים מובאים אפוא לפני הקורא מתוך הכרה ביתרונותיו רבי-הערך של מחקר הערכה ובחשיבותו; הם מוגשים לו גם על-יסוד סימון מגבלותיו.

ממצאים²

1. מאפייני בני הנוער

1.1 גיל, מגדר ורב-תרבותיות: בשנה השנייה לפעילות התוכנית השתתפו בה 111 נערים ונערות – עלייה של 65% בהשוואה לשנה שקדמה לה. שיעור הבנות בתוכנית הוא 43%. רוב בני הנוער (73%) הם מעל גיל 16. בין משתתפי התוכנית ישנם אחוזים גבוהים מאוד של עולים (40%) ובני עולים (77%).

1.2 מאפיינים סוציו-דמוגרפיים של המשפחות: כ-40% מהנערים והנערות שהשתתפו בתוכנית חיו במשפחות חד-הוריות – שיעור גבוה מאוד הן ביחס לכלל האוכלוסייה (12%) והן ביחס לאוכלוסיית העולים בישראל (27.4%). כמעט 10% בני הנוער לא חיו עם הוריהם. 46% מהנערים והנערות חיו במשפחות מרובות ילדים (5 ילדים ויותר). כ-20% מהמשפחות לא היה אף מפרנס, וב-40% בקירוב היה רק מפרנס אחד. כ-75% מבני הנוער שהשתתפו בתוכנית חיו בעת חיבור מסמך ההערכה במשפחות הנמצאות במצב כלכלי קשה או קשה מאוד.

1.3 קשר עם מוסדות: כ-33% מבני הנוער לא למדו בבתי ספר ואף לא היו משולבים במסגרות חינוך אלטרנטיביות כדוגמת "קידום נוער". כ-20% מבני הנוער שלא למדו גם לא עבדו, כך שהם היו מנותקים מכל מסגרת מוסדית. מבין שני השליש של בני הנוער שלמדו, יותר מ-50% שולבו במסגרות של החינוך המיוחד, ב"קידום נוער" או בפנימיות.

1.4 התנהגויות סיכון: על-פי הנתונים, שיעור גבוה מבני הנוער היו מעורבים בהתנהגויות סיכון. שלושה רבעים שוטטו ול-50% היו חברים עבריינים. כמו-כן ניתן לראות אחוזים גבוהים של מעורבות במכות, התעללות בבני משפחה, התנהגות מינית חריגה, פתיחת תיק במשטרה והרחת חומרים מסוכנים.

1.5 התנהגויות ומצבי סיכון - השוואה בין נערים לנערות: הנתונים מצביעים באורח חד-משמעי על כך שנערות מעורבות ביותר התנהגויות סיכון בהשוואה לנערים, ושהן נמצאות במצבי סיכון קשים וחריפים – 72% מהנערות היו קרבתן לתקיפה/ניצול מיני (בהשוואה ל-2% מהנערים); 70% היו קרבתן לאלימות מצד חברים (לעומת 51% מהנערים); 67% היו קרבתן להתעללות מצד בן משפחה (בהשוואה ל-31% מהנערים); 56% סובלות מהפרעת אכילה (לעומת 10% מהנערים), ו-38% מהנערות ניסו להתאבד (בהשוואה ל-12% מהנערים).

² אלא אם יצוין אחרת, הנתונים שלהלן לקוחים מתוך מחקר ההערכה שבוצע במהלך השנה השנייה לתוכנית.

1.6 קשר עם גורמים ביישוב: בדומה למחקר ההערכה של השנה הראשונה, גם המחקר השני הצביע על רמה נמוכה של קשר בין בני הנוער לבין גורמים ביישוב. מן המחקר עולה עוד כי המערכות החברתיות והטיפוליות מגלות רמה נמוכה של מודעות לקשיי בני הנוער המשתתפים בתוכנית ולכוחותיהם, וכי הנערים והנערות מעריכים באופן נמוך או שלילי את השירותים הניתנים להם.

2. הקשר של בני הנוער לתוכנית ותרומת התוכנית: ממצאי שני מחקרי ההערכה הראשונים מעידים כי מדריכי התוכנית קיימו קשרים הדוקים עם בני הנוער, במגוון דרכים: ביקור בית, קשר מזדמן ברחוב, קשר קבוע ברחוב, טיפול בבעיה ספציפית, קשר טלפוני, בניית תוכנית אישית, שיחות עם ההורים, קשר באמצעות מחשב ועזרה במצבי חירום. עם 60% מבני הנוער המדריכים תקשרו בשתי דרכים או יותר מבין הדרכים שהוזכרו לעיל. בממוצע, התקשורת עם הנערות היתה מרובת ערוצים יותר בהשוואה לתקשורת עם הנערים. ראיונות שקיים צוות ההערכה מצביעים על המשמעות והחשיבות שבני הנוער ייחסו למדריכים: על-פי עדותם, המדריכים העניקו להם תמיכה ללא גבולות, הן חומרית והן רגשית, סייעו להם להשתלב מחדש במערכת החינוך או בתעסוקה, תיווכו בינם לבין המוסדות, עזרו להם ביחסים עם המשפחה ותרמו להגדלה ושיקום האמון שלהם בעצמם ובעולם.

3. בחינת מדדי הצלחת התוכנית: מחקר ההערכה השני בחן את יישום התוכנית בהתאם למדדי הצלחה שהציבה לעצמה. להלן פירוט המדדים:

3.1 היכרות עם הגופים הרלוונטיים ביישוב: המדריכים הכירו באופן אישי 85% מהגופים הרלוונטיים בקהילה: גורמי רווחה, שירות מבחן לנוער, גורמים בבית הספר, קידום נוער/היל"ה, עובדים סוציאליים, קצין ביקור סדיר וגורמים במתנ"ס.

3.2 קבלת המדריכים על-ידי בני הנוער והגורמים הרלוונטיים ביישוב: 70% ממשתתפי התוכנית קבלו את המדריכים כגורם מסייע ולא מאיים.

3.3 שילוב במערכת החינוך או בתעסוקה: 15% מבני הנוער שולבו במערכת החינוך או בתעסוקה. לדברי המדריכים, התוכנית עזרה במידה רבה או רבה מאוד ל-35% מבני הנוער לשפר את התיפקוד הלימודי, וכן עזרה ל-28% מהם להשתלב בעבודה.

3.4 הפחתת התנהגויות אנטי-חברתיות: על-פי עדויות המדריכים, התוכנית עזרה במידה רבה או רבה מאוד ל-34% מבני הנוער להיות מעורבים פחות באלימות ובפעילות עבריינית, ול-23% להשתמש פחות בסמים ואלכוהול.

3.5 בניית תוכנית אישית: לעדותם, המדריכים בנו תוכנית אישית ל-35% מבני הנוער שהשתתפו בתוכנית. בניית התוכנית האישית היתה שכיחה בהרבה אצל בני נוער מעל גיל 16 בהשוואה לבני נוער צעירים יותר, ושכיחה יותר עבור נערות לעומת נערים.

3.6 השפעה על המערכות המקומיות ליצירת פתרונות נוספים עבור בני הנוער: ראו הסעיף הרלוונטי, בהמשך.

4. התייחסות הגורמים ביישובים לתוכנית: מחקר ההערכה השני (אוקטובר 2011) הצביע על יחס של הערכה ואהדה מצד הגורמים ביישובים המקומיים כלפי התכנית. מהראיונות עולה כי רבים מאנשי המקצוע הכירו בחשיבות התוכנית וביתרונותיה, בהשוואה לדפוסי הפעולה וההתערבות הממסדיים הרגילים. עוד עולה מהמחקר כי בשנה השנייה לפעילות התוכנית חל שיפור בקשרי העבודה, התיאום והשיתוף בין מדריכי התוכנית לבין הגורמים הרלוונטיים ביישוב בהשוואה לשנה שקדמה לה, וכן חל שיפור בהערכה של גורמים ביישוב לתוכנית. עם זאת, חלק מהמראיינים ביקרו את מדריכי התוכנית, בטענה כי הם אינם משתפים באופן מספק את הרשויות המוסמכות, וכן בטענה כי הם נוטים לתמוך בבני נוער באופן מוחלט, לעתים בניגוד לעמדה המקצועית של גורמי הממסד.

5. קשיים מרכזיים של מדריכים בתוכנית: באמצעות שאלונים וראיונות עם מדריכי התוכנית, מחקר ההערכה הראשון הצביע על הקשיים המרכזיים שניצבו בפניהם: קשיים רגשיים (תסכול, אכזבה, כאב ואשמה); התלבטויות בנוגע לדרכי הפעולה המיטביות (לבטים בנוגע לאופן הפעולה הראוי, לבטים באשר לדיווח על מעשים לא חוקיים שבני הנוער לקחו בהם חלק, דילמות אתיות, וכן הלאה); קשיים ספציפיים הקשורים לעבודה עם נערות (הזדהות רגשית, חוסר אונים אל מול הנערות עצמן, תחושות של תסכול וזעם בכל הנוגע לעבודה מול הרשויות והקהילה, קשיים שהתעוררו כתוצאה מחשיפה למצבי קיצון של אלימות, ניצול והרס עצמי); קשיים בעבודה עם משפחותיהם של בני הנוער; קושי בעבודה עם גורמים ביישוב (חוסר אמון, תחושה של היעדר עניין בבני הנוער או של מעורבות נמוכה), וקשיים הנובעים מתנאי העבודה והשכר.

6. הטמעת התוכנית ונאמנותה ליעדיה המקוריים: כאמור, מחקר ההערכה השלישי (ספטמבר 2012) בדק את הטמעת התוכנית, הן ברמה היישובית והן ברמה הארצית, וכן את מידת נאמנותה ליעדיה המקוריים. באשר לתהליכי הטמעה בארבעת היישובים שהשתתפו בתוכנית, המחקר העלה כי באחד מהם, הן המדריכים והן גורמים ביישוב דיווחו על קשרים טובים ופוריים בעבודה המשותפת, ועל שינויים מבניים ומערכתיים שהתפתחו בעקבות תוכנית "בראש אחר". מנגד, בשלושת היישובים הנוספים רמת ההטמעה היתה נמוכה בהרבה. ברמה

הארצית, שיתוף הפעולה המשמעותי ביותר להטמעת התוכנית נעשה עם היחידה לקידום נוער במשרד החינוך, באמצעות היוזמה להפעלת תוכנית "חן ברחוב" באחד-עשר יישובים חדשים, וכן בשלושה יישובים מבין הארבעה שהשתתפו בתוכנית "בראש אחר". על-פי התכנון המקורי, הטמעת התוכנית אמורה היתה להיעשות גם באמצעות שירות צעירים וצעירות במשרד הרווחה, ואולם לפי שעה המשרד אינו לוקח חלק ביישום "בראש אחר".

בכל הנוגע לסוגיית הנאמנות, מחקר ההערכה הצביע על הקשיים והדילמות שהתעוררו עם יישומה של תוכנית "חן ברחוב", שכאמור מבוססת על "בראש אחר", בתשעה יישובים ברחבי הארץ. הסיבה המרכזית לקשיים נעוצה בכך שמדריכי התוכנית החדשה מועסקים במישרין על-ידי הרשות המקומית: מן העבר האחד, הדבר מאפשר העמקה והרחבה של שיתוף הפעולה בין המדריכים לגורמים ברשות; מן העבר השני, הוא מעורר שאלות ומתחים בנוגע לנאמנות, חובת דיווח ומיקום, ומסמן שוב – וביתר שאת – את ההבדלים בין הגישות המערכתיות המסורתיות, לבין טיבה האלטרנטיבי, אולי אף החתרני, של עבודת הרחוב. כתוצאה מהשינוי המבני, חלו תמורות נוספות – הן בתנאי ההעסקה והן באופן ההנחיה. עם זאת חיוני לציון כי אופי העבודה נותר נאמן לתפיסות שעוצבו והתגבשו בתוכנית "בראש אחר", וכי לא התחולל שינוי במחויבותם של המדריכים לבני הנוער ובאופנים בהם הם תופסים את תפקידם ואת עבודתם.

מסקנות

מהפרק הראשון, שעסק במאפייני בני הנוער שהשתתפו בתוכנית, עולות שלוש מסקנות עיקריות: ראשית, נתוני המחקר מאשרים שתוכנית "בראש אחר" אכן הגיעה לאוכלוסיית היעד שלה – אחוז גבוה מבין בני הנוער התגלו כמי שנתונים במצוקה, לעתים קשה מאוד, וכמי שסובלים מעוני, שוליות חברתית ומצבי סיכון. יתר על כן: אוכלוסיית היעד של תוכנית "בראש אחר" היתה נוער עולה, והיא נועדה ליצור קשרים בעלי משמעות עם נערים ונערות עולים, הנמצאים בקצה רצף הסיכון. מן העבר האחד, מחקרי ההערכה מצביעים על כך שמטרה זו אכן הושגה; מן העבר השני, היא הושגה באופן טבעי, כפועל יוצא של נוכחותם של מדריכי התוכנית, דבר המלמד על הדומיננטיות של נוער-עולה בשוליים החברתיים בישראל – נתון אשר חייב לבוא לידי ביטוי בכל תכנון עתידי, באופנים שונים של התודעות לדפוסים וקודים תרבותיים, כמו גם להבדלים המכתיבים דינמיקות של הדרה חברתית (ראו הפרק: "עבודת רחוב ורב-תרבותיות").

המסקנה השנייה, הקשורה קשר הדוק לראשונה, היא הקשר ההדוק בין מגדר ומוצא לבין מצבי סיכון. במלים אחרות, המחקר מאשר את הטענה לפיה מצבן של נערות והסיכון שבו הן נתונות לא רק מזעזעים לכשעצמם, אלא גם גבוהים בהרבה בהשוואה לנערים; הוא גם מעניק תוקף להנחה לפיה בני נוער עולים (או בנים למשפחות מהגרים) נתונים בסיכון גבוה יותר בהשוואה

לבני נוער שנולדו בישראל. המחקר מעניק אפוא תוקף לכך שמצוקה היא תופעה חברתית, הקשורה בטבורה לחלוקה לא שיוויונית של משאבים חומריים וסמליים, וכן שהיא קשורה בטבורה למוצא ולקשיי הגירה והשתלבות. אי-לכך, המחקר מחזק את הצורך בהמשך קיומה ובפיתוחה של עבודת רחוב ממוקדת מגדר והגירה. לבסוף, המחקר העניק תוקף להנחה, הניצבת ביסוד עבודת הרחוב, בדבר היעדרו של קשר מספק בין בני נוער בסיכון לבין הגופים האמונים על הסיוע והטיפול בהם. למעשה, היעדרו של קשר מעין זה או רמתו הנמוכה הם מן ההצדקות החשובות ביותר לעבודת רחוב באשר היא.

פרקים 2 ו-3 מאשרים כי מדריכי "בראש אחר" אכן הצליחו ליצור קשר משמעותי עם בני הנוער שהשתתפו בתוכנית, קשר שבא לידי ביטוי גם באמצעות החשיבות שבני הנוער ייחסו למדריכים. במובן זה, כל שלושת מחקרי ההערכה מדגישים את חשיבותה של עבודת רחוב לצורך עזרה ויצירת שינוי בחייהם של נערים ונערות בקצה הרצף.

הפרק הרביעי מצביע על השיפור ההדרגתי שחל בשיתוף הפעולה בין מדריכי התוכנית לגורמים ביישוב. עם זאת, מחקרי ההערכה גם מדגישים את הצורך בהעמקה ובהרחבה של העבודה המשותפת. הואיל ומטרת תוכנית "בראש אחר", בדומה לעבודת רחוב בכללותה, היא יצירת שינוי מערכתי בהתייחסותם של מוסדות וגופים לבני נוער בקצה הרצף, הרי ששיתוף פעולה בין מדריכים לגופים ממסדיים הוא תנאי הכרחי להגשמת יעדי התוכנית. בנוסף, הצלחת המדריכים ליצור קשר ארוך ומשמעותי עם בני הנוער מדגישה עוד יותר את היעדר המענים הקיימים עבורם בקהילה, בהם דיור, תעסוקה, השכלה, ביטחון והגנה.

הפרקים 5 ו-6 מדגישים את חיוניותו של מערך ליווי, הדרכה והנחיה כחלק בלתי נפרד מעבודת הרחוב. למעשה, לנוכח הקשיים הרבים והייחודיים עמם מתמודדים עובדי חבורות רחוב - בהם החופש, האוטונומיה והבדידות שהם מנת חלקם של מדריכים ומדריכות, וכן היעדרה של פרופסיה מקצועית מובחנת - הנחיה צמודה ואינטנסיבית, כמו גם תנאי שכר הולמים, הם בבחינת תנאי בל-יעבור לעבודת רחוב ראויה. כמו כן הפרקים מצביעים על הצורך להמשיך ולפתח את זהותם המקצועית של עובדי חבורות רחוב, במטרה להפוך את עבודתם לפרופסיה מגובשת ושלמה, שתזכה להכרה רחבה יותר במסגרת אמצעי ההתערבות והטיפול בבני נוער בקצה הרצף.